

VASE DE STICLĂ ROMANE ȘI ROMANO-BIZANTINE DESCOPERITE ÎN NORDUL DOBROGEI

DE

SEVER-PETRU BOȚAN, DOREL PARASCHIV, GEORGE NUȚU

In memoriam Gavrilă Simion

Keywords: *roman, roman-byzantine, glass vessels, northern Dobroudja*

Fiind extrem de fragile, vasele de sticlă întregi sau întregibile sunt descoperiri rare în siturile arheologice de epocă romană sau romano-bizantină. În colecția ICEM Tulcea au intrat, de-a lungul anilor, mai multe astfel de artefacte. Aproape toate vasele al căror context al descoperirii e sigur provin din necropole situate în nordul Dobrogei (jud. Tulcea), constituind inventarul unor morminte. În studiul de față ne propunem prezentarea vaselor de sticlă întregi sau întregibile din colecția amintită. Deși mai mult de jumătate dintre acestea sunt edite, am considerat necesară reluarea lor, pe situri (fig. 4), deoarece informațiile din publicații sunt sumare.

Prima piesă provine de la Argamum, din cercetările Mariei Coja. Situl e localizat pe malul lacului Razelm, în punctul „Capul Dolojman” (com. Jurilovca); acesta a intrat în literatura de specialitate la începutul secolului trecut, odată cu demararea cercetărilor arheologice de la Histria de către Vasile Pârvan și descoperirea celebrei *horotesii* a lui Laberius Maximus¹. În perioada interbelică, Paul Nicorescu a efectuat câteva campanii de săpături arheologice în fortificația romano-bizantină. Cercetările sistematice au fost reluate de Maria Coja în anul 1965, apoi, din 1986, de un colectiv condus de Mihaela Mănușu-Adameșteanu. Până în prezent, s-au desfășurat cercetări în așezarea hallstattiană și în cele de epocă greacă, romană timpurie și romano-bizantină și în necropolele de epocă greacă și romano-bizantină².

Piesa (cat. nr.1, fig. 1/1) este un unguentariu cu corpul bombat și picior înalt, similar paharelor de tipul Isings 111. Pe gât, vasul este decorat cu o serie de caneluri verticale, subțiri. Nu se cunoaște exact proveniența și nici cu ce tip de material a fost descoperit obiectul în context arheologic. După formă însă, se poate presupune că aparține epocii romane târzii, fiind în uz din a doua jumătate a secolului al III-lea și până în secolul al V-lea p. Chr.³. Majoritatea exemplarelor cunoscute poate fi înscrisă în categoria obiectelor „de lux”, cu decorație variată – cu fir de sticlă aplicat la cald sau cu linii incizate; unele prezintă diverse inscripții. În colecția Constable-Maxwell, apar trei asemenea piese (no. 264–266) decorate cu motive vegetale incizate⁴. Între acestea, se remarcă piesa numărul 265, ce conține o inscripție în limba greacă – ΠΙΕ ΖΙΧΕ („Bea și trăiește mult!”)⁵. O piesă similară, descoperită în cimitirul anglo-saxon de la Highdown Hill este inscripționată, de asemenea, cu o urare în limba greacă de tipul – Ο ΥΤΙΕΝΩΝ ΧΡΩ („cel ce e sănătos să mă folosească”)⁶.

¹ ISM I, 68.

² Vezi o bibliografie exhaustivă a sitului la M. Mănușu-Adameșteanu, *Orgame / Argamum. Cercetări arheologice II. Ceramica arhaică*, București, 2008, p. XI–XV.

³ A. Antonaras, *Romaïke kai palaiochristianike yalurgia: 1os. ai. p. Ch. – 6os. ai. m. Ch. Aggeia apo te Thessalonike kai ten perioche tes*, Athena, 2009, p. 208.

⁴ *Catalogue of the Constable-Maxwell Collection of Ancient Glass*, Sotheby, Parke, Bernet & Co., London, June 1979, p. 146–147.

⁵ Pentru o discuție mai amplă a acestei formule întâlnite frecvent pe o mare varietate de forme de vase, vezi S. Auth, *Drink may you live! Roman motto glasses in the context of Roman life and Death*, în *Bulletin AIHV*, 13, 1996, p. 103–112.

⁶ D. B. Harden, *Ancient Glass, part III: Post Roman*, în *The Archaeological Journal*, 128, 1972, p. 92.

În această categorie mai pot fi adăugate alte două piese, fără inscripție, provenind din colecția Ernesto Wolf – nr. 160 și 161⁷, ce prezintă însă mici diferențieri în ceea ce privește forma corpului, a gâtului dar și a buzei⁸.

Un exemplar asemănător a fost descoperit întâmplător la Karanis, în Egipt, în anul 1916⁹. La o analiză mai atentă, s-a constatat că acesta era decorat pe interior cu foiță de aur, în vreme ce la exterior au ieșit la iveală urme de vopsea albă ce pot indica prezența unui model decorativ pictat¹⁰. O altă piesă, nedecorată însă, a apărut într-o necropolă datată în secolele IV–V p. Chr., la Beit Ras, în Iordania¹¹.

Deși originea orientală – fie siriană, fie egipteană –, a acestor piese este susținută de cei mai mulți cercetători, este posibil ca forme similare să fi fost produse și în Occident, decorate în special cu filament de sticlă colorată (așa numita „snake thread decoration”)¹². Exemplare databile se întâlnesc la Stein și Remagen, extrem de timpuriu, de la mijlocul secolului al II-lea p. Chr.¹³ și la Köln, Boulogne sur Mer și Besançon, în contexte din secolele III–IV p. Chr.¹⁴. E posibil astfel ca acest tip să fi apărut și să se fi dezvoltat în mod particular în zona gallo-renană încă din secolul al II-lea, în vreme ce în Orient pare să fi intrat în uz ceva mai târziu, prezentând în același timp și diferențieri notabile de formă și decorație.

O piesă interesantă, asemănătoare ca formă cu vasele amintite mai sus, însă fără picior înalt și talpă, a fost descoperită la Mahayy în Iordania. Vasul pare a fi unic în peisajul descoperirilor de acest gen, neputând fi precizată cu exactitate apartenența la o anumită tipologie¹⁵. De remarcat este însă decorația cu coaste verticale subțiri de pe corpul vasului, similară cu cea a exemplarului descoperit la Jurilovca. În fine, cele mai bune analogii, atât din punct de vedere al formei, cât și al decorației gâtului, se pot face cu o piesă provenind din zona Palestinei și aflată în colecția Muzeului Israelian de Antichități¹⁶.

În paralel cu aceste vase de sticlă, au circulat și forme similare din bronz. Cele mai apropiate analogii, din punct de vedere al profilului, se pot face cu piesele descoperite la Mola di Monte Gelato, lângă Roma și la Canzo, în Lombardia, în contexte de la sfârșitul secolului al V-lea și începutul secolului al VI-lea p. Chr.¹⁷.

În concluzie, putem afirma că aceste vase s-au fabricat atât în Occident cât și în Orient, în special în secolele IV–V, atunci când au circulat împreună cu exemplare similare de bronz. Decorul lor este extrem de bogat și de variat, în funcție de arealul de producție, însă se întâlnesc și exemplare comune, de sticlă verzuie, așa cum este și cazul piesei noastre sau a vasului fragmentar descoperit la Thessaloniki¹⁸. Nu se poate preciza cu exactitate funcția acestor vase, însă forma lor și faptul că majoritatea provin din contexte funerare, poate sugera că erau dispuse ca ofrande pentru defunct.

Următoarele piese provin din necropola fortificației de epocă romană și romano-bizantină Beroe. Cetatea, situată pe malul Dunării, pe un promontoriu stâncos, în punctul „Piatra Frecăței”, la 3 km S de localitatea Ostrov, a fost localizată în anul 1898 de inginerul topograf Pamfil Polonic; în perioada 1998–2002 s-au desfășurat cercetări sistematice în fortificație și în așezarea civilă¹⁹. Din 1958 până în anii '70, la nord de

⁷ E. M. Stern, *Roman, Byzantine and Early Medieval Glass. Ernesto Wolf Collection*, Ostfildern-Ruit, 2001, p. 297–298.

⁸ Este posibil ca piesa cu numărul 161 să fie posterioară ca datare celei cu numărul 160. De asemenea, nu este exclusă nici ideea unui atelier de proveniență diferit. Exemplare similare sunt menționate în colecția Muzeului Newark – S. Auth, *Glass at the Newark Museum*, Newark, 1976, p. 127 sau la Gerasa – P. W. C. Baur, *Glassware*, în C. H. Kraeling (ed.), *Gerasa. City of the Decapolis*, New Haven, 1938, p. 532, no. 55 (231), databile în secolele V–VI p. Chr.

⁹ D. B. Harden, *Roman Glass from Karanis, found by the University of Michigan Archaeological Expedition in Egypt 1924–1929*, Michigan University Press, 1936, p. 223, no. J 45767, fig.4/c.

¹⁰ *Ibidem*, p. 315.

¹¹ Idem, *Some Tomb Groups of Late Roman date in the Amman Museum*, în *Bulletin AIHV* 3, 1964, p. 52.

¹² Morin Jean (J. A. Morin), *La Verrerie en Gaule sous l'Empire romain*, Paris, 1913, forma 64; C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen-Djakarta, 1957, forma 93.

¹³ C. Isings, *op. cit.*, p. 110.

¹⁴ Morin Jean, *op. cit.*, p. 208–210.

¹⁵ O. Dussart, *Le verre en Jordanie et en Syrie du Sud*, Beyrouth, 1998, p. 155, BX 631, pl. 45,6.

¹⁶ Y. Israeli, *Ancient Glass in the Israel Museum. The Eliahu Dobkin Collection and other Gifts*, Jerusalem, 2003, p. 169, no. 183, datată în secolele IV–V p. Chr.

¹⁷ M. Castoldi, *Bottiglie tardo romane in bronzo a profilo sinuoso*, în *Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes*, Nijmegen, 1995, p. 28.

¹⁸ A. Antonaras, *op. cit.*, p. 208–209, no. 323, pl. XI.

¹⁹ Pentru bibliografie, vezi G. Nuțu, D. Paraschiv, *Descoperiri romane în nivelurile medievale de la Beroe, în Pontica*, 42, 2009, p. 177–179, notele 1–12.

cetate a fost cercetată parțial, de către Aurelian Petre, o întinsă necropolă din perioadele romană, romano-bizantină și medievală timpurie (peste 1100 de morminte); dintre acestea, au fost publicate, parțial, mormintele datate în secolele II–VII.²⁰

Piesa nr. 2 din catalogul nostru (fig. 1/2) provine dintr-un mormânt de înhumare (A 433)²¹, fără alte obiecte de inventar. Este vorba despre o cupă hemisferică cu gura largă și fundul ușor aplatizat, decorată pe corp cu un model compus din „picături” albastre – *Nüppenglaser*. Acest tip de vas este unul dintre cele mai comune și mai răspândite forme de cupe de băut, întâlnită pe tot cuprinsul Imperiului și chiar în afara granițelor sale²².

Decorația cu picături albastre apare, în special, pe trei grupe diferite de vase: pahare cu corpul hemisferic și fundul aplatizat precum exemplarul nostru, pahare înalte cu corpul conic turtit²³ și pahare conice care se îngustează spre bază²⁴. Conform acestei clasificări, făcute de N. Sorokina, exemplarul nostru s-ar încadra astfel, în prima grupă – varianta F, cu înălțimea variind între 8 și 10 centimetri și diametrul gurii între 9 și 11,5 centimetri²⁵. Mai recent, discuțiile pe marginea tipologiei alcătuite de cercetătoarea rusă, pe baza materialului provenit din nordul Mării Negre, au fost reluate, ținându-se cont de mai multe criterii de diferențiere, în special în ceea ce privește dispunerea elementelor decorative sau proporțiile vaselor²⁶. Sticla este de obicei de culoare verzui-oliv, însă frecvent se întâlnesc și exemplare de culoare gălbuie sau chiar incolore, cu ușoare nuanțe verzui.

În ceea ce privește decorația, sursa ei de inspirație trebuie căutată în vesela de metal prețios, încrustată cu pietre semiprețioase, ce era la modă în special în Orient²⁷. Decorația se realiza, în mod frecvent, prin aplicarea la cald a bobîțelor de sticlă colorată, formându-se diverse modele, după imaginația meșterului sticlar. O altă metodă, mai puțin practică însă, consta în rostogolirea vasului de sticlă fierbinte prin bucăți de sticlă colorată, ce erau astfel înglobate în pasta vitrică²⁸. De obicei, însă, motivele decorative erau aplicate pe corpul vasului, creându-se modele cel mai adesea triunghiulare, alternate cu picături de mai mari dimensiuni. În cazul culorii și formei picăturilor, se înregistrează și aici diferențe notabile, în funcție de regiunea de proveniență. Astfel, în vreme ce pentru Orient picăturile sunt întotdeauna de culoare albastră, în atelierele gallo-romane acestea pot avea un colorit extrem de divers – verzi, negre, gălbui, roșii –, fiind chiar aplicate pe o mai mare varietate de forme²⁹. De asemenea, specifice atelierelor occidentale, sunt și picăturile în relief, de mari dimensiuni, în formă de ombilic³⁰. Ca decorație adiacentă, sub buza ușor evazată, mai pot apărea fie linii fin polizate, fie, specific atelierelor occidentale, brăie din fire de sticlă colorată, aplicate la cald³¹.

Întrebuintarea acestor vase pare să fi fost, așa cum am mai spus, de natură cotidiană, în cadrul veselei de băut de uz comun, însă nu este exclusă nici varianta folosirii lor drept candelă de iluminat³².

²⁰ A. Petre, *La romanité en Scythie mineure (IIe–VIIe siècles avant notre ère)*, în *Bulletin AIESEE*, 17–18, 1987, p. 5–172.

²¹ *Ibidem*, p. 22.

²² Câteva exemplare au fost descoperite tocmai în Coreea – apud G. D. Weinberg, E. M. Stern, *The Athenian Agora*, XXXIV. *Vessel Glass*, New Jersey, 2009, p. 136; I. Lazar, *The Roman Glass from Slovenia*, Ljubljana, 2003, p. 122.

²³ Tot din necropola romană târzie de la Beroe (mormântul C 53), provine un exemplar fragmentar, de asemenea vas cu corp conic și fundul plat, decorat cu patru picături de culoare albastră – A. Petre, *op. cit.*, p. 49, pl. 87, fig. 127/d.

²⁴ În această grupă, se înscriu vasele de tipul Isingss 106 d, folosite frecvent începând cu secolul al IV-lea, ca lămpi de iluminat. Tipul este frecvent în Orient, mai ales în Egipt – D. Whitehouse, *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*, I, Corning, New York, 1997, p. 213; D. B. Harden, *Roman Glass from Karanis*, p. 160–164.

²⁵ N. P. Sorokina, *Die Nüppenglaser von der Nordküste des Schwarzen Meers*, în *Bulletin AIHV*, 5, 1972, p. 74.

²⁶ vezi A. Sazanov, *Verres a decor de pastilles bleues provenant des fouilles de la Mer Noire. Typologie et chronologie*, în D. Foy (ed.), *Le verre de l'Antiquité tardive et du Haut Moyen Age*, Val d'Oise, 1995, p. 331–341.

²⁷ Pentru exemple, vezi F. Fremersdorf, *Die römischen Gläser mit aufgelegten Nuppen*, Köln, 1962, pl. 114–119.

²⁸ S. Jennings, *Vessel Glass from Beirut* în *Berytus Archaeological Studies*, 48–49, Beirut, 2004–2005, p. 102.

²⁹ N. P. Sorokina, *op. cit.*, p. 78; J. D. Shepherd, *Glass*, în A. G. Poulter (ed.), *Nicopolis ad Istrum: A Roman to Early Byzantine City – the Pottery and the Glass*, Leicester, 1999, p. 372; G. D. Weinberg, E. M. Stern, *op. cit.*, p. 136.

³⁰ Morin Jean, *op. cit.*, p. 219–220, cu exemple; E. M. Stern, *op. cit.*, p. 344, no. 192.

³¹ S. Jennings, *op. cit.*, p. 102.

³² I. Fadić, *Invenzione, produzione e tecniche antiche di lavorazione del vetro*, în I. Fadić (ed.), *Transparenze Imperiali. Vetri romani dalla Croazia*, Milano, 1998, p. 90. Aceste cupe sunt similare ca formă cu vasele decorate cu motive de forma fagurelui de miere (*Wabenmuster*) tip Isings 107 a, ce au circulat tot în secolele IV–V p. Chr. și despre care s-a afirmat că ar fi putut juca rolul de lămpi de iluminat – *Glass from the Ancient World. The Ray Winfield Smith Collection*, Corning, 1957, p. 211, no. 420. Trebuie subliniat și faptul că, pe lângă intervalul cronologic comun de circulație, aceste tipuri de vase cunosc în linii mari și aceleași arii de răspândire.

Cronologic, aceste cupe apar în prima jumătate a secolului al IV-lea, deși există și unele opinii ce le plasează în a doua jumătate a secolului al III-lea p. Chr.³³. Nu se poate preciza cu exactitate arealul unde au fost produse pentru prima dată, deși C. Calvi le atribuia o origine renană (în special atelierelor din jurul Kölnului), de unde s-au răspândit mai apoi în toată aria danubiană și în Italia³⁴. Totuși, diversitatea formelor și a decorației, dar și frecvența ridicată a descoperirilor din zona siro-palestiniană și Asia Mică, pot conduce la ipoteza că au apărut și au circulat aproape simultan. La Dunărea Mijlocie și Inferioară, apogeul folosirii acestor vase poate fi fixat, după L. Barkóczi, între anii 375 și 380³⁵, în vreme ce, pentru piesele provenite din nordul Mării Negre, acest interval poate fi plasat ceva mai târziu, între 400 și 450³⁶. O datare aproximativ similară este propusă și de N. Sorokina, ce fixează limitele cronologice ale subtipului I F între a doua jumătate a secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, fiind produse local, în atelierelor din Nordul Mării Negre sau importate din zona Asiei Mici³⁷.

În arealul danubiano-balcanic, aceste vase sunt bine reprezentate cantitativ dar și tipologic, printr-o mare diversitate de forme. În Pannonia ele sunt menționate la Sagvar, Brigetio, Sopron, Regöly și Dunaújváros – Intercissa³⁸, mai ales în contexte din secolele IV–V. În Serbia, se întâlnesc la Sremska Mitrovica, Banostar, Batina, Tekija, Belgrad, Cezava, Gračanica, Karatas³⁹ și Rtkovo-Glamjia⁴⁰, în Croația la Sisak, Virovitica și Radovanci⁴¹, în Slovenia la Ljubljana, Trebnje, Martinj Hrib și Hrušica⁴², în Grecia la Salonic, Thasos⁴³, Corint⁴⁴ și în agora ateniană⁴⁵, în vreme ce în Bulgaria, descoperiri similare au fost făcute la Nicopolis ad Istrum⁴⁶ și Iatrus – Krivina⁴⁷.

În Dobrogea, astfel de piese au fost descoperite la Histria⁴⁸, Babadag–Topraichioi⁴⁹ și (L)Ibida⁵⁰.

Exemplarul nostru, la care putem adăuga și celălalt vas fragmentar de la Beroe (vezi nota 23), vine să întregască tabloul răspândirii și circulației acestor piese. Numeroasele similitudini tipologice cu vasele din Orient și din zona nord-pontică, pot să constituie un indiciu elocvent asupra arealului lor de proveniență.

Vasul nr. 3 (fig. 1/3) reprezintă o descoperire fortuită din necropola romană târzie de la Beroe. Este vorba despre un unguentariu ornamentat cu un model de patru depresiuni, destul de răspândit în imperiu între secolele II–IV.⁵¹ Forma a fost derivată probabil din sticlele de toaletă cu corp globular de tipul Isings 26 a ce cunoscuseră o largă circulație în primele două secole ale erei creștine⁵².

³³ C. Calvi, *I vetri romani del Museo di Aquileia*, în *Associazione Nazionale per Aquileia*, 7, Padova, 1968, p. 170; I. Lazar, *op. cit.*, p. 122.

³⁴ C. Calvi, *op. cit.*, p. 170.

³⁵ L. Barkóczi, *Pannonische Glassfunde in Ungarn*, Budapesta, 1988, p. 99.

³⁶ A. Sazanov, *op. cit.*, p. 333.

³⁷ N. P. Sorokina, *op. cit.*, p. 76–78.

³⁸ L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 99–101.

³⁹ M. A. Ružič, *Rimsko Staklo U Srbiji*, Knjiga 13, Beograd, 1994, p. 45–49, forma VII/10 b, no. 770–943.

⁴⁰ V. Han, *Objects en verre. Rtkovo-Glamjia I*, în *Cahiers des Portes de Fer*, 3, Beograd, 1986, p. 92, grupa I, fig. 25/1–5. La Glamjia, reprezintă cea mai frecventă formă, vasele fiind fabricate din sticlă de calitate mediocră, de culoare verzui-oliv, cu picături albastre. Autoarea le atribuie o origine locală, probabil din atelierelor moesice sau panonice, datându-le în a doua jumătate a secolului IV p. Chr.

⁴¹ V. Damevski, *Pregled tipova staklenog posuda iz Italskih, Galskih, Mediteranskih i Porajnskih radionica na Području Hrvatske u doba Rimskog carstva*, în *ArhVestnik*, 25, 1974, p. 70.

⁴² I. Lazar, *op. cit.*, 2003, p. 122, forma 3.10.

⁴³ A. Antonaras, *op. cit.*, p. 123.

⁴⁴ G. R. Davidson, *Corinth XII. The Minor Objects*, Princeton, 1952, p. 98, no. 615–616.

⁴⁵ G. D. Weinberg, E. M. Stern, *op. cit.*, p. 136.

⁴⁶ J. D. Shepherd, *op. cit.*, p. 372, no. 256–268.

⁴⁷ G. Gomolka, *Die spätantiken und frühmittelalterlichen Gläser aus Iatrus*, în *Iatrus-Krivina*, I, Berlin, 1979, p. 147.

⁴⁸ Al. Suceveanu, *Histria VI. Les thermes romaines*, București, 1982, p. 121, pl. 20.

⁴⁹ C. Opaît, *Unele considerații privind vasele de sticlă din burgul roman târziu de la Topraichioi*, în *Pontica*, 18, 1985, p. 249–251.

⁵⁰ Un asemenea fragment de vas, decorat cu picături albastre, a fost descoperit în campania de săpături din vara anului 2009.

⁵¹ I. Lazar, *op. cit.*, p. 197.

⁵² S. Gluščević, *Roman Glass in Zadar. Certain characteristic forms*, în *Bulletin AIHV*, 14, 1998, p. 184.

Aceste vase sunt extrem de variate în funcție de dimensiuni, forma corpului și a depresiunilor cu care sunt decorate⁵³. În mod normal se întâlnesc patru depresiuni, însă se cunosc și exemplare decorate cu șase depresiuni alungite⁵⁴. Profilul celor mai multe piese este asimetric, fapt cauzat de imposibilitatea aplicării unei presiuni uniforme asupra pereților vasului în momentul decorării la cald⁵⁵. Gâtul este fie gros și scurt, ca și în cazul exemplarului nostru, fie alungit și subțire, iar buza este de cele mai multe ori evazată sau răsfrântă spre exterior⁵⁶.

Majoritatea exemplarelor cunoscute provine din morminte, fapt ce i-a făcut pe unii cercetători să afirme că vasele ar fi putut avea un rol bine stabilit în cadrul ritului funerar. Saranović-Svetek avansa ipoteza că acestea aveau un caracter creștin și ar fi putut servi drept recipiente de depozitare și păstrare a apei sfințite⁵⁷. În ceea ce privește momentul apariției lor, problema este încă în dezbateră. Cert este că tipul s-a dezvoltat mai întâi în zona orientală, probabil în a doua jumătate a secolului al II-lea, de unde s-a răspândit și în vest, devenind frecvent în complexele funerare din secolul al IV-lea p. Chr.⁵⁸.

Pentru originea siro-palestiniană a acestor vase pledează numeroase descoperiri, între care le putem aminti doar pe cele de la Dura Europos⁵⁹, El Jish⁶⁰, Samaria-Sebasta⁶¹, Beit-Fajjar, Tyr și Kerak⁶², ce se datează în special în secolul al III-lea. În Occident, forma pare să fi rezistat mai mult timp, până către finalul secolului al V-lea, așa cum o dovedesc în special descoperirile de la Augst⁶³ și Trier⁶⁴.

Și în arealul danubiano-balcanic aceste vase sunt destul de răspândite și de bine reprezentate, în special în contexte databile în secolul al IV-lea. Descoperiri similare au fost făcute în Pannonia, la Budapesta, Ságvar, Dunaújváros, Győr și Szombathely⁶⁵. Aici a ieșit la iveală o gamă variată de tipuri de asemenea vase, cu diferențe notabile în ceea ce privește forma corpului sau dimensiunile. În Serbia, descoperiri de acest gen sunt atestate la Sremska Mitroviča, Belgrad, Cezava, Kostol, Niš⁶⁶, Breska și Sombor⁶⁷, în Macedonia la Scupi⁶⁸ și Lopate⁶⁹, încadrate în contexte din secolul al IV-lea, iar în Slovenia la Ptuj și Cernika, databile în secolele II–III.⁷⁰

În Dobrogea, forma este menționată la Constanța, în morminte datate în secolele II–III.⁷¹ și la Mangalia, unde o piesă similară ca decorație, dar având corpul alungit și ascuțit la partea inferioară, a fost descoperită într-un mormânt (M 252) aparținând aceleiași perioade ca și piesele tomitane⁷².

Exemplarul de la Beroe trebuie încadrat cronologic însă ceva mai târziu, între a doua jumătate a secolului al III-lea și secolul al IV-lea, în concordanță cu datarea generală a mormintelor din necropolă. Este greu de precizat un anumit loc de proveniență, însă dată fiind larga răspândire și popularitate a acestor vase,

⁵³ K. Goethert-Polaschek, *Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier*, Mainz am Rhein, 1977, p. 123–124.

⁵⁴ V. Arveiller-Dulong, *Le verre d'époque romaine au Musée archéologique de Strasbourg*, Paris, 1985, p. 126, no. 271, vas provenind dintr-un mormânt descoperit la Strasbourg și datat cu monedă din 317 p. Chr.

⁵⁵ S. Gluščević, *op. cit.*, p. 184.

⁵⁶ vezi J. Price, S. Cottam, *Romano-British Glass Vessels: A Handbook*, York, 1998, p. 177–178, pentru o descriere elementară a caracteristicilor forme generale; S. Auth, *Glass at the Newark Museum*, p. 221, no. 465–466.

⁵⁷ *apud* S. Gluščević, *op. cit.*, p. 184.

⁵⁸ E. M. Stern, *Ancient Glass at the Foundation Custodia*, Groningen, 1977, p. 100–101.

⁵⁹ C. W. Clairmont, *The Glass Vessels. The Excavations at Dura-Europos, Final Report IV, Part V*, New Haven, 1963, p. 142, no. 757 – datat anterior anului 256 p. Chr.

⁶⁰ D. B. Harden, *Some Tomb Groups of Late Roman date in the Amman Museum*, p. 50.

⁶¹ G. M. Crowfoot, *Glass*, în J. W. Crowfoot et alii (eds.), *The Objects from Samaria*, London, 1957, p. 410, în mormântul E220, datat în secolul al III-lea p. Chr.

⁶² O. Dussart, *op. cit.*, p. 92, forma BVII 2423.

⁶³ B. Rütli, *Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst*, Augst, 1991, p. 124, forma AR 147.2.

⁶⁴ K. Goethert-Polaschek, *op. cit.*, p. 123, forma 78 b.

⁶⁵ L. Barkóczy, *op. cit.*, p. 121–124.

⁶⁶ M. A. Ružič, *op. cit.*, p. 31, tip III 10/a, no. 456–476.

⁶⁷ *apud* A. Antonaras, *op. cit.*, p. 317.

⁶⁸ I. Mikulčić, *Antičko staklo iz Scupia i ostali makedonski gradovi*, în *ArhVestnik*, 25, 1974, p. 196, no. 152, pl. VIII.

⁶⁹ Z. Nikolovski, *Nekropolata Drezga s. Lopate-Kumanovsko*, în *Macedoniae Acta Archaeologica*, 17, Skopje, 1999–2001 (2006), p. 252, fig. VII/4.

⁷⁰ I. Lazar, *op. cit.*, p. 197–198, tip. 8.6.18–8.6.20.

⁷¹ M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1968, p. 95–96, tip XLIV, nr. 171–172; M. Bucovală, C. Pașca, *Descoperiri recente în necropolele de epocă romană și romano-bizantină la Tomis*, în *Pontica*, 21–22, 1988–1989, p. 154, nr. 11, pl. 14 a.

⁷² C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 33, pl. XIII.

precum și calitatea artistică destul de slabă a vasului nostru, se poate stipula și probabilitatea unei producții locale în atelierele nord- sau vest-pontice.

Tot din necropola de la Beroe provine și un unguentariu (cat. nr. 4, fig. 1/4) cu corp fusiform, prevăzut la mijloc cu o protuberanță, numită uneori, în literatura de specialitate și „bulb”. Piesa a fost descoperită într-un mormânt de inhumație (C 44), împreună cu o verigă de fier și 55 de perle de sticlă colorată⁷³. Sursele de inspirație ale acestei forme sunt extrem de vechi, găsindu-și originea în unguentariile ceramice din epoca elenistică⁷⁴. Totuși, varianta fabricată din sticlă a apărut și s-a dezvoltat mai târziu, devenind foarte populară mai ales în secolul al IV-lea p. Chr.

S-au încercat mai multe clasificări în ceea ce privește variația acestei forme⁷⁵, însă, în general, criteriul cel mai elocvent este reprezentat de dimensiuni. În funcție de acest aspect, s-au identificat două subtipuri: unul de dimensiuni mai mici, cu înălțimea de cca. 17–19 centimetri, cu bulb pronunțat decorat uneori cu mici cute și celălalt, cu bulb mai redus, dar cu înălțimea de 38–40 centimetri⁷⁶. Exemplarul nostru poate fi încadrat, după aceste criterii, în primul subtip. Buza este ușor evazată, gâtul înalt și drept, iar fundul, fie ascuțit, fie ușor rotunjit⁷⁷.

Marea majoritate a vaselor din acest tip a fost descoperită în morminte, uneori ca singur obiect de inventar⁷⁸, dând naștere unor opinii conform cărora era destinat cu prioritate mediului funerar, neavând și întrebuințări cotidiene⁷⁹. Interpretările și discuțiile pe tema funcției acestor vase sunt însă destul de diversificate. După anumite opinii, ele erau destinate păstrării rituale a vinului, fiind depuse în special în mormintele bărbaților⁸⁰. Morin Jean amintește chiar un exemplar descoperit la Bordeaux, în Franța, în care au fost găsite urme de vin⁸¹. Mergând pe aceeași linie interpretativă, alte opinii mai fanteziste susțineau că aceste flacoane tubulare, conțineau sângele martirilor creștini și erau dispuse predominant în mormintele lor⁸². Numărul mare, precum și contextele arheologice diverse în care au apărut aceste piese, dovedesc invaliditatea acestei teorii. În fine, L. Barkóczi afirma că în aceste recipiente era păstrat uleiul folosit în cadrul riturilor funerare⁸³.

În ceea ce privește datarea acestor piese, lucrurile sunt destul de nuanțate. La Dura-Europos vasele au apărut în contexte datate în secolul al II-lea p. Chr.⁸⁴, în vreme ce în Cipru ele se pot atribui secolului următor⁸⁵. Acest fapt denotă că au fost utilizate mai întâi în Orient, de unde, probabil în a doua jumătate a secolului al III-lea, s-au răspândit masiv în Gallia și Renania, dar și în zona Dunării⁸⁶. De altfel, în arealul danubian și în cel balcanic, aceste vase sunt extrem de numeroase și de variate, constituind, dacă este să judecăm după numărul și distribuția descoperirilor, unul dintre cele mai comune tipuri de obiecte de sticlă întâlnite în morminte. În Pannonia, ele sunt semnalate la Szöny (Brigetio), Dunaújváros, Ságvar⁸⁷, Fenékpuzsta și Budapesta⁸⁸, în contexte datate în a doua jumătate a secolului al III-lea și pe tot parcursul secolului al IV-lea.

⁷³ A. Petre, *op. cit.*, p. 42, pl. 79.

⁷⁴ O. Vessberg, *Glass*, în O. Vessberg, A. Westholm (eds.), *The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus*, IV, Part 3, Stockholm, 1952, p. 206; V. Arveiller-Dulong, *op. cit.*, p. 143; Pentru o discuție mai cuprinzătoare în ceea ce privește evoluția și arealul de distribuție al acestor piese ceramice, vezi A. Camilli, *Ampullae. Balsamari ceramici d'età ellenistica e romana*, Roma, 1999.

⁷⁵ vezi L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 128, tip 103; C. Calvi, *op. cit.*, p. 152.

⁷⁶ V. Lungu, C. Chera, *Contribuții la cunoașterea unei necropole creștine a Tomisului (I)*, în *Pontica*, 15, 1982, p. 189; A. Cermanović-Kuzmanović, *Late roman glass from Docleea*, în *ArchJug*, 9, 1978, p. 40.

⁷⁷ Pentru descrierea sumară a formei, vezi J. Price, S. Cottam, *op. cit.*, p. 187; G. di Tomasso, *Ampullae Vitreae. Contenitori in vetro di unguenti e sostanze aromatiche dell'Italia romana*, Roma, 1990, p. 76, tip 57.

⁷⁸ M. Bucovală, C. Pașca, *op. cit.*, p. 155.

⁷⁹ D. Allen, *Roman Glass in Britain*, Pembrokeshire, 1998, p. 53.

⁸⁰ C. Stella, *Vetri nelle civiche collezioni bresciane*, Brescia, 1987, p. 38; Morin Jean, *op. cit.*, p. 82.

⁸¹ Morin Jean, *op. cit.*, p. 82.

⁸² C. Calvi, *op. cit.*, p. 152.

⁸³ L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 128.

⁸⁴ C. W. Clairmont, *op. cit.*, p. 140, tip K, no. 736–737, pl. XXXVI.

⁸⁵ O. Vessberg, *op. cit.*, p. 206.

⁸⁶ vezi G. di Tomasso, *op. cit.*, p. 76.

⁸⁷ L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 128–129; A. Radnóti, *Glasgefäße und Glasgegenstände*, în M. Alföldi et alii, *Intercisa*, II, Budapest, 1957, p. 145, no. 52.

⁸⁸ *apud* A. Antonaras, *op. cit.*, p. 327.

În Serbia, acest tip de vas apare la Sremska Mitroviča, Karatas, Niš, Obrenovač și Leskovač⁸⁹, în Muntenegru, la Komini⁹⁰ și Duklja (Doclea)⁹¹, iar în Macedonia, la Scupi⁹² și Lopate⁹³.

În zona Bulgariei actuale, unguentarii cu corp fusiform și bulb sunt amintite al Plovdiv și Plevna⁹⁴, iar în spațiul nord-pontic descoperiri similare au fost făcute la Chersonesos și Panticapaeum⁹⁵.

În Dobrogea, asemenea piese apar în număr mare în special la Constanța⁹⁶ și la Mangalia⁹⁷. Majoritatea acestor exemplare, descoperite în morminte, au fost datate de către V. Lungu și C. Chera într-un interval restrâns, în a doua jumătate a secolului al IV-lea p. Chr.⁹⁸. O altă opinie, aparținând lui M. Bucovală și C. Pașca, coboară datarea acestor piese la intervalul cuprins între anii 330 și 375.⁹⁹

Numărul ridicat al descoperirilor, dar și popularitatea de care s-a bucurat forma, în special în secolul al IV-lea, în această zonă, pot reprezenta indicii ale unei producții locale sau regionale dacă ne raportăm și la frecvența acestor piese în spațiul învecinat Scythiei Minor. Exemplarul descoperit la Beroe se adaugă astfel pe harta răspândirii acestui tip, în așteptarea unor alte descoperiri pe teritoriul dobrogean.

Una dintre piese provine de la Enisala (com. Sarichioi), localitate intrată în literatura de specialitate datorită planurilor și însemnărilor lui Pamfil Polonic, care a identificat, pe malul lacului Babadag, două fortificații (în punctele „Peștera” și „Palanca”); în așezarea civilă a fortificației de la Peștera au fost efectuate săpături de salvare în anii 2005–2006¹⁰⁰. Cercetări de amploare au fost realizate în anii 1967–1968 și 1977–1981 într-o necropolă de epocă romană timpurie situată în punctul *La Biserică*, în prima etapă de Mircea Babeș¹⁰¹, apoi de Mihaela Mănușu-Adameșteanu¹⁰².

Vasul nostru (cat. nr. 5, fig. 1/5) provine din necropola daco-romană, fiind descoperit împreună cu ceramică lucrată la roată și datat în a doua jumătate a secolului I p. Chr.¹⁰³. Piesa este fragmentară și se încadrează tipologic în cadrul vaselor cunoscute sub numele de patere (sau *trulla*) – forma Isings 75b¹⁰⁴. Aceste pateri au fost extrem de răspândite între a doua jumătate a secolului I p. Chr. și prima jumătate a secolului al II-lea p. Chr.¹⁰⁵, fiind inspirate de vasele similare din metal, folosite în cadrul veselei de masă pentru turnarea lichidelor, așa cum poate indica și frecvența lor descoperire împreună cu polonice și strecurători¹⁰⁶.

⁸⁹ M. A. Ružič, *op. cit.*, p. 32, tip III/9, no. 444–455.

⁹⁰ A. Cermanović-Kuzmanović, *Oblici i hronologija rimskog staklenog materijala iz nekropole Municipia S...*, în *Živa Antika Društvo za antički studij S.R.M.*, 21/1, Skopje, 1971, p. 294, pl. III–15.

⁹¹ A. Cermanović-Kuzmanović, *Late roman glass from Doclea*, p. 39–40.

⁹² I. Mikulčić, *op. cit.*, p. 196, pl. VIII–232.

⁹³ Z. Nikolovski, *op. cit.*, p. 252, pl. VII/4.

⁹⁴ S. Cherneva-Tilkijan, *Tipologia i hronologia na steklenite balsamarii ot Filipopol*, în *Godishnik na Arheologicheski Muzej Plovdiv*, 8, Plovdiv, 1997, p. 51, 56, tip VIII A/B.

⁹⁵ vezi N. P. Sorokina, *Anticko steklo v sobranii Odesskogo Museo*, în *Arheologicheskie isledovania Severo-zapagnovo Tricesnomoria*, Kiev, 1978, p. 267–274, pl. 2, no. 13.

⁹⁶ M. Bucovală, *op. cit.*, p. 127–130, tip XLVIII e; C. Chera, V. Lungu, *Noi descoperiri din necropolele tomitane*, în *Pontica*, 17, 1984, p. 119; M. Bucovală, C. Pașca, *Descoperiri recente în necropola romană de sud-vest a Tomisului*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 195; M. Bucovală, *Cavou din secolul IV d. Chr. descoperit în necropola de vest a Tomisului*, în *Pontica*, 26, 1993, p. 211–212.

⁹⁷ C. Preda, *op. cit.*, p. 34, tip H, pl. XIII, LVIII, LXXI; M. Ionescu, N. Alexandru, R. Constantin, *Noi cercetări în necropola paleocreștină callatiană*, în *Pontica*, 35–36, 2002–2003, p. 262, pl. XX–6.

⁹⁸ V. Lungu, C. Chera, *op. cit.*, p. 189.

⁹⁹ M. Bucovală, C. Pașca, *Descoperiri recente în necropolele de epocă romană și romano-bizantină la Tomis*, p. 155.

¹⁰⁰ Pentru bibliografie, vezi D. Paraschiv, G. Nuțu, *The Discovery of a clay Thuribulum in the North of Dobrudja*, în V. Cojocaru (ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, Iași, 2005, p. 339–340, notele 2–8.

¹⁰¹ M. Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în *SCIV*, 22, 1, p. 19–46.

¹⁰² M. Mănușu-Adameșteanu, *Necropola daco-romană de la Enisala, comuna Sarichioi-jud. Tulcea*, în *Peuce*, 9, 1984, I, p. 31–39, II, p. 435–444.

¹⁰³ *Ibidem*, 36, pl. 7.

¹⁰⁴ C. Isings, *op. cit.*, p. 92.

¹⁰⁵ David Whitehouse fixează intervalul cronologic de maximă răspândire a acestor piese, între anii 50 și 150 p. Chr. – D. Whitehouse, *op. cit.*, p. 198, în vreme ce Biaggio Simona îl restrânge la perioada 80–130 p. Chr. – S. Biaggio-Simona, *I vetri romani provenienti dalle terre dell'attuale Cantone Ticino*, Locarno, 1991, no. 139.2.036, fig. 43, pl. 8.

¹⁰⁶ D. E. Strong, *Greek and Roman Gold and Silver Plate*, London, 1966, p. 145.

Majoritatea exemplarelor din bronz sau argint prezintă mânere frumos ornamentate în relief cu figuri umane, motive vegetale sau zoomorfe și uneori inscripții ce pot reprezenta mărci de fabricație¹⁰⁷. Imitațiile de sticlă sunt mai simple în ceea ce privește decorația, însă versiunile mai târzii ale acestui tip de vas pot fi, în unele cazuri, decorate cu filament de sticlă aplicat la cald¹⁰⁸. Un exemplar, descoperit la Pompei, este decorat cu benzi de sticlă aurită, verde sau albastră¹⁰⁹. La acestea se poate adăuga și patera de la Constanța, descoperită în 1989 într-un mormânt de înhumare din secolul I p. Chr. De culoare albastru închis, patera e decorată cu picături albe pe suprafața exterioară, probabil ca o imitație mai târzie a efectului optic produs de tehnica *millefiori*¹¹⁰.

Majoritatea exemplarelor însă sunt lucrate din sticlă de culoare albăstrui-verzuie sau incoloră și nu prezintă motive decorative. O variantă înrudită cu patera o reprezintă așa numitul polonic, cu mânerul vertical, cunoscut sub numele de *cyathus*¹¹¹. Un număr mare de asemenea vase (26 de exemplare) a apărut în necropola de la Emona, fiind cel mai probabil legate de obiceiul banchetelor funerare¹¹². În cadrul veselei de uz cotidian, M. R. de Maine le atribuie rolul de recipiente pentru turnarea vinului, ce nu erau complementare cu ulcioarele sau cu vasele de tip *oenochoe*, ci se foloseau separat¹¹³. De altfel, utilizarea acestor vase rămâne o problemă deschisă dezbaterii. Dacă la început erau folosite, așa cum am mai spus, în cadrul veselei de masă, se pare că mai apoi au început să capete valoare rituală, fiind utilizate pentru libații în cadrul ceremoniilor religioase¹¹⁴. Forma lor practică le putea face potrivite și pentru spălat¹¹⁵.

Arealul de distribuție al pieselor în discuție este extrem de larg și de aceea nu se poate preciza cu exactitate unde au fost folosite pentru prima oară. Totuși, se poate sesiza o frecvență mai mare a descoperirilor în Occident, mai ales în zona renană¹¹⁶, comparativ cu partea orientală a Imperiului, unde nu par să fi fost atât de populare¹¹⁷.

În spațiul danubian, piese de acest gen se întâlnesc în număr apreciabil în Slovenia, la Ptuj¹¹⁸, Maribor și Ljubljana¹¹⁹. Un exemplar este atestat în nordul Mării Negre, la Panticapaeum, într-un mormânt din secolul I p. Chr.¹²⁰.

În spațiul dobrogean, în afară de exemplarul de lux amintit mai sus, a mai fost descoperită o a doua piesă din sticlă de culoare albastră, destul de groasă, într-un mormânt din secolul I p. Chr. de la Constanța¹²¹. După colorit și maniera artistică de execuție, ambele piese descoperite în necropolele tomitane par să fie de proveniență italică și încadrate în categoria obiectelor „de lux”, folosite probabil în cadrul evenimentelor religioase. Vasul de la Enisala, de factură comună, ar putea aparține tot arealului de producție nord-italic (poate atelierelor de la Aquileia), fiind extrem de similar ca formă și caracteristici ale pastei cu exemplarul descoperit la Arzergrande (Padova)¹²² sau cu cel de la Arcengo¹²³.

¹⁰⁷ Pentru exemple, vezi A. Radnóti, *Die Römischen Bronzegefäße von Pannonien*, Budapest, 1938, p. 81, pl. XVIII; D. E. Strong, *op. cit.*, p. 146, fig. 30.

¹⁰⁸ Morin Jean, *op. cit.*, p. 178, forma 137. Un frumos exemplar de acest tip a fost descoperit la Tipasa, în Algeria, într-un context datat la mijlocul secolului al II-lea p. Chr. – vezi S. Lancel, *Verrerie antique de Tipasa*, Paris, 1967, p. 99, no. 196, pl. X, 1, forma 27.

¹⁰⁹ L. A. Scattoza-Höricht, *I vetri romani di Ercolano*, Roma, 1986, p. 37–38, forma 15, no. 54 (E2559).

¹¹⁰ C. Chiriac, *About a glass imitation of the sigillata form Dragendorff 27 = Conspectus 32.2*, în *RCRF*, Acta 34, 1996, p. 103.

¹¹¹ I. Lazar, *op. cit.*, p. 125.

¹¹² vezi M. R. de Maine, *The Northern Necropolis at Emona. Banquet burials with ladles*, în *Bulletin AIHV*, 11, 1988, p. 129–144.

¹¹³ *Ibidem*, p. 136.

¹¹⁴ D. Whitehouse, *op. cit.*, p. 198; I. Lazar, *op. cit.*, p. 125.

¹¹⁵ *apud* I. Lazar, *op. cit.*, p. 125.

¹¹⁶ Morin Jean, *op. cit.*, p. 178; F. Fremersdorf, *Das Naturfarbene sogenannte blaugrüne Glas in Köln*, Köln, 1958, p. 57, pl. 133; G. Zampieri, *Vetri antichi del Museo Civico Archeologico di Padova. Corpus delle Collezioni Archeologiche del Vetro nel Veneto*, III, 1998, p. 154–155.

¹¹⁷ O. Vessberg, *op. cit.*, p. 197.

¹¹⁸ Z. Subić, *Tipološki in kronološki pregled rimskega stekla v Poetovionu*, în *ArhVestnik*, 25, 1974, pl. VI, fig. 52.

¹¹⁹ I. Lazar, *op. cit.*, p. 123, tip 4.1.

¹²⁰ N. Kunina, *Ancient Glass in the Hermitage Collection*, St. Petersburg, 1997, p. 285, no. 160.

¹²¹ M. Bucovăla, *Vase antice de sticlă la Tomis*, p. 36, tipul VIII, nr. 27.

¹²² vezi G. Zampieri, *op. cit.*, p. 155, no. 255.

¹²³ S. Biaggio-Simona, *op. cit.*, no. 139.2.036, fig. 43, pl. 8.

Majoritatea pieselor prezentate de noi provine din necropola orașului Noviodunum, localizat în apropiere de Isaccea, în zona unuia dintre cele mai importante vaduri ale Dunării. În epoca romană timpurie orașul, ce avea statut de *municipiu*, a fost sediu al flotei *Classis Flavia Moesica*, iar în cea romano-bizantină e cunoscut ca centru al *Legio I Jovia* și reședință episcopală. În cetate au fost efectuate mai multe campanii de cercetări de salvare începând cu anii '50 ai secolului trecut, iar în 1995 au fost demarate săpături sistematice¹²⁴. Cercetări de amploare s-au realizat și în necropola tumulară de epocă romană timpurie de la S de cetate, în anul 1958, de către Expectatus Bujor și Gavrilă Simion, apoi, din 1979, de către acesta din urmă¹²⁵. La acestea, se adaugă un tumul izolat situat pe raza comunei Niculițel, în punctul „Bădila”, tumul ce făcea parte tot din necropola orașului Noviodunum¹²⁶.

Exemplarul nr. 6 (fig. 1/6) provine din inventarul funerar al unui mormânt dublu în sarcofag descoperit în tumulul de la Niculițel-Bădila cu ocazia cercetărilor din 1970–1971 și datat după mijlocul secolului al II-lea¹²⁷. Piesa a fost depusă ca ofrandă împreună cu alte tipuri de vase de sticlă ce vor fi prezentate mai jos și ceramică, în cele două extremități ale sarcofagului¹²⁸. Această piesă, cu corpul sferic turtit, gâtul scurt și buza puternic răsfrântă spre exterior, reprezintă o variantă a formei 16 din clasificarea lui Isings, fiind caracteristică în special celei de-a doua jumătăți a secolului I p. Chr. Este foarte probabil ca acest tip de vas să fi fost derivat din formele de balsamarii cu corpul sferic aplatizat, specifice întregului areal al Imperiului roman, încă din secolul I¹²⁹. Aceste sticle de dimensiuni mari erau folosite pentru băut, în cadrul veselei de masă. Un exemplar similar ca formă, găsit în necropola cipriotă de la Amathonte, într-un mormânt (nr. 276) din secolul al II-lea, este prevăzut cu un mic mâner, fapt ce nu face decât să întărească ipotezele privind uzul cotidian al acestor vase¹³⁰.

Un exemplar deosebit a fost descoperit la Tipasa, în Algeria, într-un cavou ce conținea osemintele a mai multor generații de indivizi¹³¹. Exemplarul, din sticlă de culoare verzuie, în formă de calotă cu fund aplatizat și gât cilindric gros, delimitat de corp printr-o ușoară constricție, este de dimensiuni apreciabile (înălțimea fiind de 26,4 centimetri) și pare să fi fost folosit, în opinia lui S. Lancel, drept urnă funerară¹³². Această interpretare poate părea însă cel puțin bizară, deoarece marea majoritate a urnelor de sticlă de epoca romană nu sunt prevăzute cu gât și au o formă mult diferită față de exemplarul în discuție¹³³.

Deși nu este foarte frecventă în cadrul descoperirilor, această sticlă e totuși răspândită în întreg arealul lumii romane, fiind atestată din Britannia (la Camulodunum)¹³⁴ până în zona siro-palestiniană, de unde se pare că ar proveni¹³⁵. În arealul mai apropiat Dobrogei, au apărut câteva descoperiri de piese similare, cu variații însă în ceea ce privește forma sau dimensiunile. Astfel, acest vas este bine reprezentat în Serbia, la Sremska Mitroviča, Brza Palanka sau Niš¹³⁶, în Croația, la Starigrad Paklenica (vechiul Argyruntum), unde au fost descoperite numeroase exemplare datate în secolele I–II p. Chr.¹³⁷ și în Bulgaria la Balçic, într-un mormânt de

¹²⁴ Pentru bibliografie, vezi V. H. Baumann, *La città romana e bizantina di Noviodunum. Reperti archeologici*, în S. Santillia (ed.), *Italia e Romania. Storia, Cultura e Civiltà a confronto. Atti del IV Convegno di Studi Italo-Romano (Bari, 21–23 ottobre 2002)*, *Quaderni di „Invigilata Lucernis”* 21, Bari, p. 113–132.

¹²⁵ E. Bujor, *Pogrebalnište obreav v necropole iz Novioduma*, în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, p. 527–538; E. Bujor, G. Simion, *Săpăturile de salvare din cimitirul roman de la Isaccea*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 391–400; G. Simion, *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum. Raport preliminar*, în *Peuce*, 9, 1984, p. 75–95, 482–502; Idem, *Rituri și ritualuri funerare practicate în necropola romană de la Noviodunum*, în *Pontica*, 27, p. 91–105; Idem, *Ensemble funéraire de la nécropole tumulaire de Noviodunum (Isaccea)*, în *Dacia, N.S.*, 38–39, 1994–1995, p. 121–149; Idem, *Noi descoperiri în necropola romană tumulară de la Isaccea (Noviodunum), jud. Tulcea*, în *Pontica*, 40, p. 307–338.

¹²⁶ Idem, *Descoperiri noi pe teritoriul noviodunens*, în *Peuce*, 6, 1977, p. 123–148.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 127.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 125–126, pl. VIII, 1.

¹²⁹ vezi O. Vessberg, *op. cit.*, p. 202, tip A I α1.

¹³⁰ A. Oliver Jr., *The Glass*, în *La nécropole d'Amathonte. Tombes 113–367 (VI)*, 1992, p. 114, fig. 4/6.

¹³¹ S. Lancel, *op. cit.*, p. 32, no. 9, pl. I, 2.

¹³² *Ibidem*, p. 11, forma 3.

¹³³ ca tip general, vezi C. Isings, *op. cit.*, p. 81–82, formele 63–64.

¹³⁴ D. B. Harden, *The Glass*, în C. F. C. Hawkes, M. R. Hull, *Camulodunum. First Report on the Excavations at Colchester 1930–1939*, London, 1947, p. 304, no. 83–84.

¹³⁵ N. Kunina, *op. cit.*, p. 297, no. 219.

¹³⁶ M. A. Ružič, *op. cit.*, p. 22–23, forma III/3, no. 149–162, pl. XIV–5,6; XV–1,4.

¹³⁷ I. Fadić, *Argyruntum u odsjaju antičkog stakla*, Zadar, 2006, p. 31, forma 2, no. 7–31.

la sfârșitul secolului I p. Chr.¹³⁸ și la Ghighen¹³⁹. Un alt exemplar, prevăzut însă cu un mic mâner similar celui de la Amathonte, a apărut tot în Bulgaria, la Varna, într-un context cronologic mai târziu, de la sfârșitul secolului al II-lea p. Chr.¹⁴⁰.

În Dobrogea, forma este atestată la Tomis, prin două exemplare plasate de M. Bucovală în cadrul vaselor cu corp în formă de „bulb”¹⁴¹. Un alt exemplar din această categorie mai apare la Histria, într-un mormânt din secolul I p. Chr.¹⁴² Exemplarul descoperit la Niculițel și datat în secolul al II-lea pare să reprezinte, așa cum am mai spus, o variantă a formei generale. Descoperirea, alături de alte vase de sticlă sau ceramice de uz comun, precum și forma (uneori prevăzută cu mâner) sau dimensiunile sale, ne întăresc convingerea că vasul era utilizat în cadrul veselei de masă, pentru servitul lichidelor.

Tot din sarcofagul descoperit în tumulul de la Niculițel–Bădila provine și piesa nr. 7 din catalogul nostru (fig. 1/7). Este vorba despre un borcan cu corpul „în formă de sac”, bază inelară și decorație cu fir de sticlă aplicat sub buză¹⁴³. Aceste vase prezintă o serie de variații în ceea ce privește forma, dar mai ales funcționalitatea lor. Pe baza numeroaselor descoperiri din Cipru, O. Vessberg identifica astfel două categorii înrudite între ele ca formă și decorație. Tipul de borcan A II¹⁴⁴ este considerat în literatura de specialitate drept pahar, folosit în cadrul veselei de uz cotidian¹⁴⁵. Aceste pahare, cu pereții subțiri și profilul alungit, au fost destul de răspândite în prima jumătate a secolului al II-lea, mai ales în Cipru, dar și în spațiul italic sau gallo-roman. Înrudite îndeaproape cu aceste pahare sunt și vasele aparținând tipului B I din clasificarea lui Vessberg¹⁴⁶, în care se încadrează și exemplarul de la Niculițel. Acestea sunt reprezentate din abundență în Cipru, constituind o grupă relativ omogenă în ceea ce privește calitatea, forma, tehnica de producție și culoarea sticlei. Numărul lor mare poate indica faptul că aceste vase erau produse în atelierele cipriote, în secolul al II-lea p. Chr. În ceea ce privește utilizarea lor, este mai probabil ca vasele de acest tip să fi fost folosite pentru depozitarea și conservarea diferitelor alimente, fiind prevăzute și cu un capac¹⁴⁷. O mărturie în plus pentru această ipoteză poate proveni de la un exemplar similar descoperit la Karanis, în Egipt¹⁴⁸, ce era astupat cu un capac din material textil. Nu s-a putut determina, din păcate, conținutul vasului, pentru că era plin cu nisip, însă e sigur că vasul nu era gol în momentul în care a fost abandonat.

În zona danubiană, acest vas nu a fost prea răspândit, însă pot fi amintite descoperirile din Pannonia – un exemplar de proveniență necunoscută¹⁴⁹, sau din Slovenia – de la Ljubljana, Celje, Drnovo sau Unec¹⁵⁰. În Dobrogea ne sunt cunoscute două exemplare de borcane de mici dimensiuni, provenite din contexte funerare tomitane datate în a doua jumătate a secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea p. Chr.¹⁵¹. Piese de la Constanța s-ar încadra însă mai degrabă în categoria Vessberg A II – Isings 36 b, putând fi folosite și ca vase de băut. Piesa de la Niculițel rămâne astfel singura de acest tip descoperită până acum în Dobrogea.

Vasul nr. 8 (fig. 1/8) face parte din inventarul aceluiași mormânt dublu în sarcofag, datat cu emisiuni monetare de la Antoninus Pius, încadrându-se în tipul unguentariilor cu corpul în formă de clopot larg și

¹³⁸ K. Shkorpil, *Balcik*, în *Izvestia na Varnenskoto Arheologuesko Drizhestvo*, 5, 1912, p. 56, no.20, fig. IX/2; vezi și A. Belivanova, *Early Roman Glass from Bulgaria (1st – the first half of the 2nd century)*, în *ArchBulg*, 3, 1, 1999, p. 43, fig. 45.

¹³⁹ C. Isings, *op. cit.*, p. 35.

¹⁴⁰ A. Minčev, *Antichko steklo ot zapadnoto Chernomorie (I–IV v.), III: Kani*, în *Izvestija Varna* 25 (40), 1989, p. 16, tip A III, no. 5, fig. I/5.

¹⁴¹ M. Bucovală, *op. cit.*, 56, tip XXIII, nr. 63–64.

¹⁴² P. Alexandrescu, *Necropola tumulară. Săpături 1955–1961*, în Em. Condurachi (ed.), *Histria*, II, București, 1966, p. 219, pl. 101, fig. XXV/8.

¹⁴³ G. Simion, *op. cit.*, p. 125–126, pl. VIII–3.

¹⁴⁴ O. Vessberg, *op. cit.*, p. 168.

¹⁴⁵ J. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum. A Catalogue*, Toronto, 1975, p. 65, no. 193, datat între 150 și 250 p. Chr.; G. L. Ravagnan, *Vetri antichi del Museo Vetrario di Murano. Corpus delle Collezioni Archeologiche del Vetro nel Veneto*, I, 1994, p. 186, no. 365–366; E. Dusenbery, *The Nekropoleis. Catalogues of Objects by Categories*, în K. Lehmann (ed.), *Samothece*, XI, Princeton, 1998, p. 1090, no. S 249–4.

¹⁴⁶ O. Vessberg, *op. cit.*, p. 169.

¹⁴⁷ C. Calvi, *op. cit.*, 68–69, grupa E, no. 176, fig. 11 – sunt menționate patru exemplare de culoare albastru cobalt, la Aquileia.

¹⁴⁸ D. B. Harden, *Roman Glass from Karanis*, p. 143, no. 365, tip A/b–c.

¹⁴⁹ L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 71, no. 64, pl. 6.

¹⁵⁰ I. Lazar, *op. cit.*, p. 90–91, tip 3.2.5.

¹⁵¹ M. Bucovală, *op. cit.*, p. 54–55, tip XXII, nr. 61–62.

înalt¹⁵². Aceste piese au cunoscut o largă răspândire, în special în zona siro-palestiniană, cipriotă, danubiană și italică, între secolele II–III p. Chr. În Orient, acest tip de unguentariu are o durată de viață mai mare, apărând la sfârșitul secolului I p. Chr. și supraviețuind până în prima jumătate a secolului al IV-lea p. Chr.¹⁵³

În ceea ce privește forma și caracteristicile sale, se remarcă o relativă omogenitate a acestor produse. În general, acest unguentariu pare a fi de proveniență orientală, probabil cipriotă¹⁵⁴, areal din care s-a răspândit mai apoi în Italia dar și în spațiul gallic¹⁵⁵.

Până de curând, vasele în discuție erau încadrate, ca tipologie generală, în cadrul formei Isings 82 A 1. Ultimele cercetări au adus însă în discuție și existența așa numitului „tip Zadar”, similar formei di Tomasso 53. În esență este vorba despre o variantă a formei generale, ce pare să fi fost produsă în atelierele dalmate, de la mijlocul secolului al II-lea până în a doua jumătate a secolului al III-lea p. Chr.¹⁵⁶. Deși sunt similare ca formă cu tipul de bază, unguentariile de tip Zadar diferă doar prin proporții, având un raport de 1:1 între gât și corp, în vreme ce la forma Isings 82 A 1 acesta variază între 1:3 și 1:4¹⁵⁷. Și mai interesant e însă faptul că cercetătorul croat S. Gluščević avansează ideea unei strânse înrudiri a acestor piese cu cele provenite din zona Tomisului. În opinia sa, atât la Zadar, cât și la Constanța, această variantă a fost produsă în atelierele de sticlărie locale, cu mici diferențe doar în ceea ce privește dimensiunile¹⁵⁸. Numărul semnificativ de asemenea descoperiri concentrate pe coasta Adriaticii¹⁵⁹, comportând aceleași caracteristici, poate reprezenta un motiv întemeiat în sprijinul teoriei lui S. Gluščević, aplicabil, pentru moment, cu certitudine, doar zonei croate.

În arealul danubiano-balcanic, forma generală (incluzând aici toate variantele de unguentarii cu corpul în formă de clopot) este extrem de bine reprezentată, fiind probabil produsă în mai multe ateliere de sticlărie locale. În Pannonia, asemenea piese au fost descoperite la Szöny, Sopron și Budapesta, în contexte arheologice datate în prima jumătate a secolului al II-lea p. Chr.¹⁶⁰. În Serbia, au apărut la Belgrad, Ravna, Brza Palanka, Kostolac, Niš și Kolovrat¹⁶¹, în Muntenegru, la Komini¹⁶², în Croația, la Zadar, Solin și Starigrad Palanka¹⁶³, în Albania, la Durres – datate cu monede de la Traian și Marcus Aurelius¹⁶⁴ și Apollonia – datate la mijlocul secolului al II-lea p. Chr.¹⁶⁵ și în Grecia, unde sunt extrem de răspândite la Alexandropolis, Salonic, Nea Anchialos, Naxos, Paros¹⁶⁶ și Samothrace¹⁶⁷.

Nici teritoriul Bulgariei de azi nu face excepție, descoperirile de acest gen fiind atestate la Brezovo, Tulovo, Burgas, Karanovo¹⁶⁸, Varna¹⁶⁹, Plovdiv¹⁷⁰ și Chatalka¹⁷¹. În ceea ce privește ultimul loc menționat, autorul considera aceste piese drept producție locală, provenind din atelierele sud-dunărene¹⁷².

¹⁵² G. Simion, *op. cit.*, p. 126, pl. VIII–4.

¹⁵³ O. Vessberg, *op. cit.*, p. 204, tip IV; Forma este bine reprezentată în Levant, la Abila, Pella, Jerash, Huqoq, Ierusalim, Tell Rosh, Samaria, Ben Shemen sau Tyr – vezi O. Dussart, *op. cit.*, p. 165, tip B XIII, no. 1211 a.

¹⁵⁴ G. di Tomasso, *op. cit.*, 73, tip 53; G. L. Ravagnan, *op. cit.*, p. 158; J. Hayes, *op. cit.*, p. 125, no. 490.

¹⁵⁵ C. Isings, *op. cit.*, p. 97; Morin Jean, *op. cit.*, p. 78.

¹⁵⁶ S. Gluščević, *op. cit.*, p. 188.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 186–188.

¹⁵⁹ vezi și I. Fadić, *Argyrunum u odsjaju antičkog stakla*, p. 29–31, no. 1–6

¹⁶⁰ L. Barkóczy, *op. cit.*, p. 124, no. 241–243.

¹⁶¹ M. A. Ružič, *op. cit.*, 30, forma III/8a, no. 411–421, fig. XX/1–5.

¹⁶² A. Cermanović-Kuzmanović, *Oblici i hronologija rimskog staklenog materijala iz nekropole Municipia S....*, p. 300, no. 17, fig. 4

¹⁶³ vezi notele 156 și 159.

¹⁶⁴ F. Tartari, *La necropole du Ier–IVème s. de notre ère a Dyrrachium*, Durres, 2004, p. 64 (vas din sticlă alburie lăptoasă, transparentă).

¹⁶⁵ A. Mano, *La necropole d'Apollonie*, în *Illiria*, 3, 1975, p. 208, pl. III, 1–3.

¹⁶⁶ *apud* A. Antonaras, *op. cit.*, p. 185, no. 47.

¹⁶⁷ E. Dusenbery, *op. cit.*, p. 1120, no. S 247–3, datat în prima jumătate a secolului al II-lea și similar ca proporții cu tipul Zadar.

¹⁶⁸ A. Belivanova, *op. cit.*, p. 45.

¹⁶⁹ G. Tontchéva, *Decouvertes de tombes d'Odessos* (în limba bulgară, rezumat în franceză), în *Izvestija Varna*, 12, 1961, p. 49, fig. 49 a/b, descoperite împreună cu instrumentar medical de bronz, probabil în mormântul unui doctor – vezi și Idem, *Tombes nouvellement découvertes aux environs d'Odessos* (în limba bulgară, rezumat în franceză), în *Izvestija Varna*, 15, 1964, p. 51, no. 1.

¹⁷⁰ S. Cherneva-Tilkijan, *op. cit.*, p. 49–50, no. 25–26, tip V B.

¹⁷¹ H. Bujukliev, *Trakiiskiat mogilen nekropol pri Chatalka, starozagorski okr'g*, în *Razkopki i Prouchvania*, XVI, 1986, p. 76, no. 146–152.

¹⁷² *Ibidem*, p. 150.

Cum era de așteptat, nici spațiul dobrogean nu duce lipsa de asemenea descoperiri. Multe exemplare au ieșit la iveală în complexele funerare de la Tomis¹⁷³, date în a doua jumătate a secolului al II-lea și, în special, în secolul al III-lea p. Chr. În general, au fost descoperite împreună cu o gamă variată de piese ceramice și de metal. Multe dintre aceste morminte sunt date cu monede, ușurând astfel încadrarea cronologică mai exactă a vaselor. În ceea ce privește forma unguentariilor cu corpul în formă de clopot de la Tomis, nu putem fi în totalitate de acord cu teoria lui S. Glušević, vasele prezentând trăsături deosebite față de cele descoperite pe coastele Adriaticii. În afară de vasele de la Constanța, asemenea descoperiri mai sunt semnalate la Mangalia – într-un sarcofag datat cu monedă de la Faustina Senior¹⁷⁴, precum și în alte morminte de epocă romană timpurie¹⁷⁵. Mai trebuie amintit, în acest context, exemplarul descoperit în necropola tumulară de la Histria, datat în același interval al secolelor II–III.¹⁷⁶ precum și piesa inedită provenită dintr-un mormânt de incinerare, în „sarcofag” din țigle, de la Poșta (nr. 18 în catalogul nostru, fig. 3/18), datată în a doua jumătate a secolului I¹⁷⁷.

Observăm, așadar, că majoritatea pieselor aparțin secolelor II–III p. Chr., în concordanță cu descoperirile din tot arealul balcanic. Numeroasele exemplare, provenind în special din morminte de femei, ne pot determina să considerăm că acestea deveniseră obiecte „la modă” în cadrul inventarului funerar, putând fi produse ale atelierelor de sticlărie locale.

Cea mai bine reprezentată formă de vas dintre piesele aflate în colecția ICEM Tulcea, o reprezintă unguentariile tip „candlestick” cu corp conic și gât cilindric înalt și subțire. Celor patru exemplare descoperite în necropola de la Isaccea într-un mormânt de înhumare (M 12) – nr. 9–12¹⁷⁸ (fig. 2/9–12), li se adaugă și o a cincea piesă inedită provenind de la Turcoaia (Troesmis) – nr. 19 în catalogul nostru¹⁷⁹ (fig. 3/19). Acest tip de unguentariu este o descoperire frecventă în majoritatea contextelor funerare din Imperiul roman, în special din a doua jumătate a secolului I p. Chr. și până în secolul al II-lea p. Chr.¹⁸⁰, deși unele datări, atât pentru partea occidentală cât și pentru cea orientală, fixează limita superioară la începutul secolului al III-lea p. Chr.¹⁸¹.

Majoritatea acestor piese au corpul conic, mic și gâtul cilindric, înalt, terminat cu o buză răsfrântă în exterior. Exemplarele provenind în special din spațiul italic pot avea buza în formă de pâlnie¹⁸².

În general, se presupune că aceste unguentarii erau recipiente pentru păstrarea parfumurilor. Din păcate însă, până în prezent nu s-au găsit urme de asemenea substanțe în aceste vase, pentru a putea fi analizate. Unele erau ștampilate pe bază, probabil cu marca producătorului de cosmetice sau a atelierului în care fuseseră fabricate¹⁸³. Cert este că numărul mare de descoperiri din morminte poate fi un indiciu al importanței lor în cadrul ritualului funerar, cu valoare simbolică¹⁸⁴.

În arealul apropiat Moesiei Inferior, sunt atestate descoperiri de acest gen în Pannonia, la Szöny, Budapesta și Szombathely¹⁸⁵, în Slovenia la Ptuj¹⁸⁶, în Muntenegru la Komini¹⁸⁷, în Macedonia la Scupi¹⁸⁸ și

¹⁷³ M. Bucovală, *op. cit.*, p. 113, tip XLV d, nr. 222–232; A. Panaitescu, *Mormânt de epocă romană la Tomis*, în *Pontica*, 10, 1977, p. 339–342; C. Chera, V. Lungu, *op. cit.*, p. 121, pl. I/5; M. Bucovală, C. Pașca, *Cercetări în necropola romană de vest a Tomisului*, în *Pontica*, 25, 1992, p. 249; C. Băjenaru, C. Dobrinescu, *Săpături de salvare în necropola romană a Tomisului*, în *Pontica*, 41, 2008, p. 192.

¹⁷⁴ A. Rădulescu, E. Coman, C. Stavru, *Un sarcofago di età romana scoperto nella necropoli tumulare di Callatis (Mangalia)*, în *Pontica*, 6, 1973, p. 258.

¹⁷⁵ E. Bârlădeanu-Zavatin, *În legătură cu o necropolă de epocă romană timpurie la Callatis*, în *Pontica*, 10, 1977, p. 127–150.

¹⁷⁶ P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 223, mormântul XXVII/4.

¹⁷⁷ Acest unguentariu, cu corpul în formă de clopot, din sticlă alburie, reprezintă o altă variantă a formei de bază, fiind prevăzută cu o constricție ce delimitează gâtul de corp.

¹⁷⁸ Trei dintre aceste piese sunt publicate – vezi G. Simion, *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum*, p. 77, pl. XI, nr. 5, 6, 8, în vreme ce a patra este inedită.

¹⁷⁹ În fișa de inventar a piesei cu numărul 4207 este trecut ca loc al descoperirii, Troesmis, 1977, C2, N3.

¹⁸⁰ V. Arveiller-Dulong, *op. cit.*, p. 64; C. Isings, p. 98, forma 82 B1.

¹⁸¹ B. Rütli, *op. cit.*, p. 119, forma AR 135; O. Dussart, *op. cit.*, p. 166, tip BXIII 1211b, cu exemple de asemenea descoperiri.

¹⁸² vezi C. Calvi, *op. cit.*, p. 29, tip Aa, pl. 3/5.

¹⁸³ *apud* I. Lazar, *op. cit.*, p. 197.

¹⁸⁴ Morin Jean, *op. cit.*, p. 73.

¹⁸⁵ L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 114–115, no. 200–206.

¹⁸⁶ I. Lazar, *op. cit.*, p. 188, tip 8.6.10.

¹⁸⁷ A. Cermanović-Kuzmanović, *op. cit.*, p. 300, fig. IV/18.

¹⁸⁸ I. Mikulčić, *op. cit.*, p. 200, pl. VII, no. 324–326.

în Croația, în necropolele de la Zadar, Nin și Benkovać (Asseria)¹⁸⁹. În Bulgaria, aceste vase sunt prezente în necropola romană de la Plovdiv, datându-se, în context, în secolele I–II p. Chr.¹⁹⁰. De asemenea, în spațiul dobrogean aceste piese sunt o prezență comună în cadrul inventarului funerar. Cele mai multe dintre exemplare provin de la Constanța, din morminte datând în principal din epoca Antoninilor¹⁹¹, dar se întâlnesc și la Mangalia¹⁹² sau Histria¹⁹³, în același orizont cronologic în care se încadrează și exemplarele noastre.

O altă categorie de vase de sticlă reprezentate în necropola de la Isaccea o constituie vasele cu corpul globular și gura în formă de pâlnie, cu buza tăiată și nefinisată. Din cele două exemplare provenind de aici (cat. nr. 13–14, fig. 2/13–14), unul este inedit iar celălalt a fost descoperit împreună cu vasul de sticlă cu decor polifațetat (vezi nr. 17), într-un mormânt de incinerare pe loc¹⁹⁴. Aceste vase sunt extrem de răspândite în tot Imperiul, cunoscând o perioadă de utilizare foarte îndelungată, între secolul al II-lea și secolul al V-lea. C. Isings a divizat această categorie de vase în două forme principale, înrudite între ele: Isings 92 – caracteristică secolelor II–III.¹⁹⁵ și Isings 104 b – pentru secolele următoare, fiind și mult mai bine reprezentată din punct de vedere cantitativ, în special în secolul al IV-lea.¹⁹⁶ Forma 104 b se întâlnește în majoritatea așezărilor occidentale din Imperiu, dar și în Orient, fiind probabil folosită în cadrul veselei de masă pentru servitul lichidelor¹⁹⁷.

Nu vom stăruia aici asupra caracteristicilor și evoluției acestei forme târzii, mărginindu-ne să subliniem doar câteva aspecte. Vasele de tip 104 b sunt extrem de variate în ceea ce privește dimensiunile¹⁹⁸ și mai ales decorația, multe piese prezentând linii incizate, filament de sticlă aplicat la cald sau chiar „picături” de sticlă colorată¹⁹⁹. O serie de cercetători consideră că aceste vase au apărut mai întâi în atelierele occidentale, la mijlocul secolului al III-lea, de unde s-au răspândit în toată lumea romană²⁰⁰, în vreme ce alții le consideră produse de factură orientală²⁰¹. De multe ori, e greu de făcut o distincție clară în ceea ce privește forma, între tipurile 92 și 104 b, unii autori considerându-le ca aparținând unui tip comun²⁰².

În ceea ce privește exemplarele de la Isaccea, acestea se înscriu în tipul 92, ce nu a fost atât de răspândit ca versiunea sa mai târzie. Majoritatea exemplarelor cunoscute se întâlnesc în Occident, în zona gallo-romană²⁰³ și în Britannia²⁰⁴. De asemenea, descoperiri similare mai pot fi amintite în spațiul nord-italic, unde este posibil să fi fost și produse. În ultima regiune sunt prezente, în număr ridicat, la Aquileia²⁰⁵, Monselice²⁰⁶ și în regiunea Udine²⁰⁷, însă de cele mai multe ori autorii cataloagelor le încadrează în tipul 104 b.

¹⁸⁹ I. Fadić, *Invenzione, produzione e tecniche antiche di lavorazione del vetro*, p. 80.

¹⁹⁰ S. Cherneva-Tilkijan, *op. cit.*, p. 48–49, tip III E, no. 15.

¹⁹¹ M. Bucvală, *op. cit.*, p. 99–103, tip XLV b, nr. 183–195; M. Bucvală, C. Pașca, *Descoperiri recente în necropolele de epocă romană și romano-bizantină la Tomis*, p. 154, fig. 13 f.

¹⁹² E. Bârlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, 141, nr. 3, pl. VII/8.

¹⁹³ P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 204, mormântul XXXVI, 13.

¹⁹⁴ G. Simion, *Ensemble funéraire de la nécropole tumulaire de Noviodunum (Isaccea)*, p. 125, fig. 6/b.

¹⁹⁵ C. Isings, *op. cit.*, p. 110.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 123–124.

¹⁹⁷ B. Stiaffini, G. Borgetti, *I vetri romani del Museo Archeologico Nazionale di Cagliari*, Cagliari, 1994, 72; D. B. Harden, *Roman Glass from Karanis*, p. 185.

¹⁹⁸ vezi D. B. Harden, *op. cit.*, 185.

¹⁹⁹ Morin Jean, *op. cit.*, p. 91, tip 40; C. Calvi, *op. cit.*, p. 145, tip Aa.

²⁰⁰ O. Vessberg, *op. cit.*, p. 202, tip A Iy; V. Arveiller-Dulong, *op. cit.*, p. 131; B. Stiaffini, G. Borgetti, *op. cit.*, p. 72. Sunt frecvent întâlnite, mai ales în regiunea Moselle-Rin.

²⁰¹ Morin Jean, *op. cit.*, p. 92; G. M. Crowfoot, *op. cit.*, p. 412.

²⁰² vezi L. Mandruzzato, A. Marcante, *Vetri antichi del Museo Archeologico Nazionale di Aquileia. Il vasellame a mensa. Corpus delle Collezioni del Vetro in Friuli-Venezia-Giulia*, II, 2005, p. 78–79.

²⁰³ Pentru exemple vezi C. Isings, *op. cit.*, p. 110.

²⁰⁴ J. Price, S. Cottam, *op. cit.*, p. 174 – la Baldock (Hertfordshire), Castleford (West Yorkshire), Flint (Clywd) sau Stansted (Essex).

²⁰⁵ L. Mandruzzato, A. Marcante, *op. cit.*, p. 78–79, no. 123–133.

²⁰⁶ G. Zampieri, *op. cit.*, p. 140, no. 233.

²⁰⁷ M. Buora, *Vetri antichi del Museo Archeologico di Udine. Corpus delle Collezioni del Vetro in Friuli-Venezia-Giulia*, I, 2004, p. 220–221, no. 539–541.

În zona panonică, două exemplare din secolul II p. Chr., provin de la Szombathely²⁰⁸, în vreme ce în Albania, aceste vase sunt extrem de numeroase (24 exemplare) în necropola de la Apollonia – datate cu monede din epoca Antoninilor²⁰⁹. Tot în acest context pot fi amintite două piese din Bulgaria, de la Plovdiv²¹⁰.

Din necropola de la Isaccea provine și exemplarul nr. 15 (fig. 3/15). Este vorba, în acest caz, despre un unguentariu de dimensiuni mari, cu corpul în formă de clopot scund și înalt, separat de gât printr-o constricție puternică. Vasul a fost descoperit într-un sarcofag ce conținea două schelete, alături de un bogat și variat inventar arheologic, datat cu monedă de la Faustina Iunior²¹¹. Din punct de vedere al formei, dar și al dimensiunilor sale, piesa este deosebită, prezentând anumite trăsături comune cu tipul Isings 82 a2. Cele mai bune analogii se pot face însă cu piesele descoperite în Grecia, la Dichaia, Veria, Salonic, Antimachia-Kos, Santorini și Samos, aparținând tipului 48 din clasificarea lui A. Antonaras²¹². Tipul pare să fie unul extrem de rar, fiind un produs al atelierelor de sticlărie orientale. Faptul că un număr ridicat de asemenea piese a fost descoperit pe teritoriul Turciei de azi, la Bodrum, Gaziantep, Saraylar, Cyzic sau Izmir, a dat naștere la ipoteza unei producții regionale a acestei forme, cu atât mai mult cu cât, în zonele învecinate și cu tradiție în fabricarea sticlei, precum Siria și Cipru, nu se întâlnește atât de frecvent²¹³.

În peninsula italică se poate aminti doar un singur exemplar de acest tip, provenind din necropola de la Brescello și datat, la fel ca exemplarele din Asia Mică, în secolul al II-lea²¹⁴.

Din Cipru provine un exemplar descoperit la Amathus, asemănător ca formă cu vasul nostru, însă de dimensiuni mai mici și considerat de autor drept unguentariu tubular cu corpul piriform²¹⁵. În ceea ce privește rolul constricției puternice de la baza gâtului, cercetătorul suedez este de părere că aceasta avea probabil funcția practică de a ține mai bine un eventual înveliș de fibră vegetală²¹⁶.

Cum era de așteptat, în spațiul învecinat Dobrogei, aceste descoperiri sunt extrem de rare. Se poate totuși menționa un vas descoperit la Scupi, în Macedonia și datat cu monedă de la Hadrian²¹⁷. În Bulgaria, un asemenea vas provine de la Chatalka²¹⁸, iar altul de la Plovdiv²¹⁹, în vreme ce la Ptchelnik a fost descoperită o piesă de acest tip, însă de mai mici dimensiuni, într-un mormânt de la sfârșitul secolului al II-lea²²⁰. În Dobrogea, un exemplar extrem de asemănător cu cel de la Isaccea a ieșit la iveală la Constanța, într-un cavou datat de A. Panaitescu în secolul al III-lea²²¹. Totuși, nu putem fi de acord cu analogiile prezentate pentru această piesă, considerată eronat, în opinia noastră, ca făcând parte din categoria unguentariilor cu corpul în formă de clopot larg și înalt²²². Între cele două tipuri există diferențe vizibile în ceea ce privește forma corpului și a gâtului, deși la origine le putem considera ca fiind derivate dintr-un tip comun. Astfel, pe lângă exemplarul de la Constanța, piesa noastră este a doua de acest gen descoperită în teritoriul dintre Dunăre și Mare. Pe baza evidențelor arheologice, observăm că aceste piese au circulat în special în secolele II–III p. Chr., într-un areal destul de limitat și în număr mic, fiind probabil produse de import.

Piesa nr. 16 (fig. 3/16) provine tot din necropola de la Isaccea, fiind descoperită într-un mormânt de incinerare pe loc, împreună cu un opaiț și mai multe fragmente ceramice de la un vas de mari dimensiuni²²³. Unguentariul se păstrează intact, fiind fabricat din sticlă groasă de culoare verzuie, puternic irizată auriu dar și verzui violaceu. Corpul are formă conică, delimitat de gât printr-o ușoară constricție, iar baza ușor rotunjită.

²⁰⁸ L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 142, no. 306–307.

²⁰⁹ A. Mano, *op. cit.*, p. 207.

²¹⁰ S. Cherneva-Tilkijan, *op. cit.*, p. 47, Tip I B, no. 3, 4.

²¹¹ G. Simion, *op. cit.*, p. 124, fig. 6/c.

²¹² A. Antonaras, *op. cit.*, p. 187–188.

²¹³ C. S. Lightfoot, *A Catalogue of Glass Vessels in the Ayfon Museum*, BAR I.S. 530, Oxford, 1989, p. 35, no. 31.

²¹⁴ G. di Tomasso, *op. cit.*, p. 86, tip 75.

²¹⁵ O. Vessberg, *op. cit.*, p. 165, fig. 50.19.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 205.

²¹⁷ I. Mikulčić, *op. cit.*, p. 195, no. 132, pl. VI.

²¹⁸ H. Bujukliev, *op. cit.*, 95, no. 437–438.

²¹⁹ S. Cherneva-Tilkijan, *op. cit.*, p. 49, tip IV D, no. 23.

²²⁰ M. Mirčev, *Grobni nahotki vǎv Varna i Varnensko*, în *Izvestija Varna*, 4 (19), 1968, p. 220, no. 3, fig. 3.

²²¹ A. Panaitescu, *op. cit.*, p. 339, fig. 2/1.

²²² *Ibidem*, p. 340, nota 1.

²²³ G. Simion, *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum*, p. 77, mormântul 16.

Această formă a fost extrem de răspândită în tot Imperiul roman, în special în primele două secole ale erei creștine. Datorită acestui fapt, au existat numeroase tipuri de unguentarii cu profil quasi-similar, ce au circulat aproximativ în aceeași perioadă. În general, ele prezintă caracteristici comune cu tipurile Isings 28 b – datat de la mijlocul secolului I p. Chr.²²⁴ și Isings 82 A1 – mai frecvent în secolul al II-lea și la începutul secolului al III-lea²²⁵. Cu toate acestea, piesa noastră nu se poate încadra pe deplin în nici una dintre aceste categorii, ci mai degrabă reprezintă o variantă derivată din acestea. Cele mai bune analogii din punct de vedere al profilului vasului și al caracteristicilor acestuia se găsesc în tipul di Tomasso 42²²⁶. G. di Tomasso îi atribuia o origine orientală, cel mai probabil egipteană, subliniind însă că a fost destul de răspândit și în Italia septentrională, așa cum o atestă descoperirile similare de la Alba, Vercelli, Muralto, Pavia, Este și Cassana²²⁷. Trei exemplare, asemănătoare ca formă, de culoare verde și verde-albăstrui, provin de la Aquileia, fiind atribuite atelierelor egiptene sau siriene și dateate începând cu secolul al II-lea²²⁸. La Karanis, D. B. Harden a încadrat aceste unguentarii în tipurile A și B, afirmând că au fost produse în atelierelor egiptene pe scară largă și exportate apoi în tot Imperiul și chiar în afara granițelor sale, până în Peninsula Crimeea²²⁹. În zona siro-palestiniană, descoperiri similare pot fi amintite la Dura-Europos²³⁰ sau la Khirbet (vechiul Castra), la poalele Muntelui Carmel²³¹. Numărul mare, precum și relativa omogenitate a pieselor provenite din zona amintită, indică faptul că ar fi putut fi produse locale, cunoscută fiind și importanța atelierelor secundare de sticlărie din jurul Muntelui Carmel. De asemenea, trebuie amintite aici și descoperirile provenind din Cipru, din necropola de la Amathonte, ce pot fi atribuite tot atelierelor egiptene și siro-palestiniene²³².

Aceste unguentarii au fost importate pe scară largă și în arealul apropiat Moesiei Inferior. Așa cum sublinia și D. B. Harden, un număr mare de asemenea piese a apărut în Crimeea²³³ și în zona Mării Adriatice. În Slovenia, aceste vase sunt printre cele mai răspândite tipuri de unguentarii, așa cum o dovedesc piesele descoperite la Cernika, Dobova, Drnovo, Ptuj, Sempeter și Trebnje²³⁴. În Bulgaria, piese similare sunt atestate la Tulovo, Brezovo, Sarafovo²³⁵ și Plovdiv²³⁶.

În Dobrogea, piesele în discuție au fost încadrate tipologic formei Isings 82 A1, fiind cuprinse în cadrul unguentariilor tip „candlestick”²³⁷. Majoritatea exemplarelor databile aparțin secolului al II-lea p. Chr., la fel ca și exemplarul nostru, fiind descoperite la Tomis. O altă piesă provine de la Mangalia, dintr-un mormânt de înhumare datat între sfârșitul secolului I p. Chr. și începutul celui de-al II-lea²³⁸, în vreme ce la Histria a fost descoperit un exemplar fragmentar, într-un tumul, datat, pe baza bogatului inventar arheologic, în secolul al II-lea²³⁹.

Tot de la Isaccea provine și exemplarul nr. 17 (fig. 3/17), descoperit într-un mormânt de incinerare pe loc (T2), datat în a doua jumătate a secolului al II-lea²⁴⁰. Vasul face parte dintr-o categorie aparte, decorată pe exterior cu fațete de diferite forme și dimensiuni, legate între ele, pentru a forma astfel diverse modele. Cele mai des întâlnite motive sunt cele alungite, romboidale sau hexagonale, cu vârfurile uneori rotunjite, similare fie decorului în formă de fagure, cum este și cazul exemplarului nostru, fie imitând fațetele diamantului.

²²⁴ C. Isings, *op. cit.*, p. 42–43.

²²⁵ *Ibidem*, p. 97–98.

²²⁶ G. di Tomasso, *op. cit.*, p. 66.

²²⁷ *Ibidem*.

²²⁸ C. Calvi, *op. cit.*, p. 135, tip C α1b, pl.21, no.1,2,4.

²²⁹ D. B. Harden, *op. cit.*, p. 269, vezi nota 3.

²³⁰ C. W. Clairmont, *op. cit.*, p. 131, tip C, din sticlă de culoare verde, foarte groasă.

²³¹ V. A. Dulong, M. D. Nenna, *Les verres antiques du Musée du Louvre*, II, Paris, 2005, p. 186, no. 672–684.

²³² A. Oliver Jr., *op. cit.*, p. 115, mormântul 340, no. 35, fig. 1.16.

²³³ Vezi și N. Kunina, N. P. Sorokina, *Stekliannye balzamarii Bospora*, în *Trudy Gosudatstvennogo Ermitaza*, 13, Leningrad, 1972, p. 149, tip. I/1, considerat de proveniență egipteană.

²³⁴ I. Lazar, *op. cit.*, p. 183, no. 8.6.6.

²³⁵ A. Belivanova, *op. cit.*, p. 44.

²³⁶ S. Cherneva-Tilkijan, *op. cit.*, p. 49, tip IV.

²³⁷ M. Bucovăla, *op. cit.*, p. 106–108, tip XLV/d, cu corpul în formă de clopot scund, nr. 203–211.

²³⁸ N. Cheluță-Georgescu, *Morminte elenistice și romane descoperite în zona de nord și nord-vest a necropolei callatiene*, în *Pontica*, 7, 1974, p. 183, pl. VII/3.

²³⁹ P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 213, XXVII/21.

²⁴⁰ G. Simion, *Ensemble funéraire de la nécropole tumulaire de Noviodunum (Isaccea)*, p. 125, fig. 6/a.

Plecând de la forma decorului și modul de execuție, s-au încercat numeroase clasificări și discuții pe marginea acestor piese²⁴¹. Ultima dintre ele îi aparține lui A. Oliver Jr., care le împarte, din punct de vedere stilistic, în două grupe (I și II), având în vedere separarea decorului de zonele de margine. Astfel, decorația vaselor din grupa I este scoasă în relief, în vreme ce cea a pieselor din grupa a II-a este separată de zonele nedecorate, printr-o bordură proeminentă²⁴². Majoritatea exemplarelor sunt lucrate din sticlă groasă, în coloră sau ușor gălbuie, de foarte bună calitate, asemenea produse fiind extrem de apreciate în lumea romană²⁴³.

Cel mai comun tip de pahar din această categorie este cel cu corp conic înalt și piciorul scund, ușor evazat – Oliver grupa II²⁴⁴. Un exemplar tipic, de proveniență siro-palestiniană, se află în colecțiile Muzeului Sticlei de la Corning (NY). Înalt de 14,8 centimetri, paharul este decorat cu 11 rânduri de fațete, tăiate în formă de diamant și separate de buză și picior printr-o bordură reliefată²⁴⁵. Aceste produse pot fi încadrate cronologic între a doua jumătate a secolului I p. Chr. și primele trei decenii ale secolului următor²⁴⁶. În ceea ce privește arealul de origine al formei, păreri sunt împărțite. Unii au înclinat spre o origine egipteană a acestora, ținând cont și de faptul că tehnica tăierii sticlei era foarte dezvoltată în atelierele alexandrine²⁴⁷, iar alții au propus arealul levantin²⁴⁸ sau chiar cel nord-italic²⁴⁹.

Aceste vase au cunoscut o largă răspândire în Imperiul roman, mai ales în mediul militar al regiunilor situate pe *limes*. Numeroase exemplare sunt întâlnite și în afara granițelor, din Suedia (exemplarul din mormântul princiar de la Sojvide)²⁵⁰ și până în Afghanistan, la Begram²⁵¹. În ceea ce privește exemplarele descoperite în Afghanistanul de azi, acestea au fost analizate succint pentru prima dată de J. Hackin, care le datează eronat, în secolul al III-lea²⁵². Discuția a fost parțial reluată mai târziu, de P. Hamelin, care alcătuiește cu această ocazie și o primă clasificare a pieselor²⁵³. Conform acesteia, vasul nostru poate fi încadrat, din punct de vedere al formei și dispunerii decorului, în Tipul Begram D²⁵⁴ ce se datează începând cu ultimul sfert al secolului I p. Chr. În stadiul actual al cercetărilor, nu se poate stabili o proveniență clară a veselei de acest tip de la Begram²⁵⁵, însă dat fiind faptul că au fost produse atât în Orient cât și în Occident, e mai ușor de presupus că au fost aduse probabil din atelierele levantine sau egiptene, datorită distanțelor de transport, evident mai scurte.

Ca o dovadă a aprecierii de care s-au bucurat, paharele cu decor tăiat, polifațetat, au fost imitate atât din ceramică²⁵⁶, cât și din argint. A. Oliver notează că aceasta este prima dovadă clară de transmitere a influențelor decorative de la sticlă la metal sau ceramică și nu invers²⁵⁷.

²⁴¹ H. J. Eggers, *Die Römische Import im Freien Germanien*, Hamburg, 1951, p. 178, tipurile 185 și 187; L. Berger, *Römische Gläser aus Vindonissa*, Basel, 1960, p. 67–70, formele I–V; G. Ekholm, *Orientalische Glasgefäße in Skandinavien*, în *Eurasia Septentrionalis Antiqua* 10, Helsinki, 1936, p. 61–72; J. Werner, *Zu älterkaiserzeitlichen Glasbechern (Eggers form 185–187)*, în *Germania*, 31, 1953, p. 61–64; E. Welker, *Die römischen Gläser von Nida-Hedderheim*, I, Frankfurt am Main, 1974, p. 55–63.

²⁴² A. Oliver Jr., *Early Roman Faceted Glass*, în *Journal of Glass Studies. Corning Museum of Glass*, 26, 1984, New York, p. 36, cu exemple.

²⁴³ C. Isings, *op. cit.*, p. 37; S. Gluščević, *Neki oblici staklenog materijala iz antičke luke u Zatonu kraj Zadra*, în *ArhVestnik*, 37, 1986, p. 276, forma 2.

²⁴⁴ D. Whitehouse, *Begram Reconsidered*, în *KJ*, 22, 1989, p. 152.

²⁴⁵ Idem, *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*, p. 396, no. 395.

²⁴⁶ D. Allen, *op. cit.*, p. 36; A. Oliver Jr., *op. cit.*, p. 40–41; M. Menninger, *Untersuchungen zu den Gläser und Gipsabgüssen aus dem Fund von Begram (Afghanistan)*, Würzburg, 1996, p. 36–37.

²⁴⁷ G. R. Davidson, *op. cit.*, p. 81; D. B. Harden, *Roman Glass from Karanis*, p. 141; C. Meyer, *Glass from Quseir al-Qadim and the Indian Ocean Trade*, Chicago, 1992, p. 21 (10 exemplare descoperite la Quseir al Qadir).

²⁴⁸ D. Whitehouse, *op. cit.*, p. 396; C. W. Clairmont, *op. cit.*, p. 61, în concordanță cu numărul mare și extrem de variat ca formă și decor a pieselor descoperite la Dura Europos.

²⁴⁹ S. Gluščević, *op. cit.*, p. 276; E. Welker, *op. cit.*, p. 59–60.

²⁵⁰ A. Oliver Jr., *op. cit.*, p. 35, no. 29, fig. 6.

²⁵¹ D. Whitehouse, *Begram Reconsidered*, p. 151–157.

²⁵² J. Hackin, *Recherches archéologiques à Begram*, Paris, 1939, p. 27–28, no. 156 [7].

²⁵³ P. Hamelin, *Matériaux pour servir à l'étude des verreries de Bégram*, în *Cahiers de Byrsa*, III, Paris, 1953, p. 127, grupa A.

²⁵⁴ *Ibidem*, pl. VIII, tip D. Acest tip era considerat de Welker ca fiind derivat din forma Eggers 185/185b.

²⁵⁵ M. Menninger, *op. cit.*, p. 38.

²⁵⁶ Vezi exemplarele de *terra-sigillata*, descoperite în special în Franța, la Montans sau Rouselles, și fabricate în secolul al II-lea p. Chr., în același timp cu vasele similare din sticlă – T. Martin, *Vases sigillés de Montans imitant des forms en verre?*, în *Gallia*, 35, 2, 1977, p. 249–257. Un pahar ceramic de formă tronconică, cu suport inelar ușor evazat și ornamente imprimate în formă de romburi, a fost descoperit cu ocazia săpăturilor din Castrul roman de la Drajna de Sus – R. Avram, *Castrul roman de la Drajna de Sus*, în *Revista Muzeului Militar Național. Cercetări arheologice, campaniile 1991–1995*, Supliment nr. 1, București, 1997, p. 11, fig. 10.

²⁵⁷ A. Oliver Jr., *op. cit.*, p. 42.

În arealul apropiat Moesiei Inferior se pot aminti descoperiri similare în Pannonia, la Polgárvaros (Brigetio), Adony (Vetus Salina) și Budapesta, în Serbia, la Sremska Mitrovica (Sirmium), Cezava (Novae), Karatas (Diana), Belgrad (Singidunum) și Gračanica (Ulpiana)²⁵⁸, în Croația, la Zaton²⁵⁹ și Zadar (Iader)²⁶⁰ și în Slovenia, la Ptuj (Poetovio)²⁶¹. În Bulgaria, asemenea vase sunt atestate la Medrets – Stara Zagora, Ghighen, Telerig²⁶² și Plovdiv²⁶³ iar în spațiul nord-pontic apar frecvent în morminte sarmatice²⁶⁴.

În spațiul învecinat Dobrogei, un pahar din această categorie a apărut la Poiana (jud. Galați)²⁶⁵, în vreme ce pentru teritoriul dintre Dunăre și Mare, în afara piesei de față, mai cunoaștem un singur exemplar fragmentar, inedit, provenit de la (L)Ibida (Slava Rusă)²⁶⁶. Cupa de la Isaccea se înscrie astfel în repertoriul variat de vase polifațetate, ce au cunoscut o largă răspândire în întregul Imperiu, în special în primele două secole ale erei creștine. Calitatea superioară a sticlei, precum și finețea lucrăturii, par să indice un produs de import, însă nu putem preciza deocamdată care este arealul de proveniență.

Considerăm că publicarea integrală a colecției de vase întregi de sticlă aflate în patrimoniul ICEM Tulcea reprezintă un pas semnificativ în cadrul acestui câmp de cercetare relativ nou, însă cu un potențial însemnat. Gama variată de forme, precum și relativa densitate a acestui tip de descoperiri arheologice pot reprezenta argumente extrem de solide pentru continuarea studiilor privind sticlăria antică din Dobrogea romană și introducerea ei în circuitul științific.

CATALOG

ARGAMUM (com. Jurilovca, jud. Tulcea)

1. Nr. inv. 871. Unguentariu cu picior înalt (fig. 1/1).

Contextul descoperirii: necunoscut.

Descriere: Sticlă de culoare verzuie, cu irizații violaceu-albăstrui. Vasul este restaurat în totalitate. Corpul, de formă globulară, este așezat pe o talpă cu picior similară vaselor de tip Isings 111. Gâtul, cilindric, este decorat cu o serie de striatii verticale (coaste ?) și se termină cu o buză evazată.

Tehnică: suflare liberă și decorare la cald.

Dimensiuni: H – 14,6 cm; Dg – 3,4/3,6 cm; Dmax – 5,7/5,9 cm; Db – 4,1/4,2 cm.

Datare: prin analogie, secolul al IV-lea – prima jumătate a secolului al V-lea p. Chr.

Tipologie: Isings, tip 93, variantă; Morin Jean, forma 64; Antonaras, tip 60.

Piesă inedită.

²⁵⁸ M. A. Ružič, *op. cit.*, p. 142, tip VII/5, nr. 616–626, fig. XXIX/11–15; XXX/1–3.

²⁵⁹ S. Gluščević, *op. cit.*, p. 256–257, forma 2.

²⁶⁰ I. Fadić, *Invenzione, produzione e tecniche antiche di lavorazione del vetro*, p. 193, no. 192.

²⁶¹ I. Lazar, *op. cit.*, p. 94, tip 3.3.4; S. Petru, *Rimsko steklo Slovenije*, în *ArhVestnik*, 25, 1974, p. 25, fig. II–1. Tot din necropola romană de la Ptuj, provine un exemplar identic ca formă, dimensiuni și culoare a sticlei, cu vasul de la Isaccea, singura deosebire fiind absența decorației tăiate. Paharul a fost descoperit împreună cu trei unguentarii de tip Isings 82 A2, într-un context arheologic databil cu monedă de la Hadrian – vezi Z. Subić, *op. cit.*, p. 45, no. 50, pl. VII/60.

²⁶² A. Belivanova, *op. cit.*, p. 39.

²⁶³ S. Cherneva-Tilkijan, *Stäklen sälove s gravirana ukrasa ot Filipopol*, în *Godišnik na Departament Arheologija*, 1, 1994, p. 158, pl. I/1, un pahar de culoare verde, transparent, decorat cu ove și descoperit într-un context din secolele I–II p. Chr.

²⁶⁴ A. V. Simonenko, *Glass and Faience Vessels from Sarmatian Graves of Ukraine*, în *Journal of Glass Studies, Corning Museum of Glass*, New York, 45, 2003, p. 45, dintr-un mormânt de la Boguslav.

²⁶⁵ S. Teodor, C. Chiriac, *Vase de sticlă din așezarea geto-dacică de la Poiana*, în *ArhMold*, 17, 1994, p. 190, forma K, nr. 44, fig. VI–4. Exemplare similare au fost semnalate și la Apulum, analizele chimice ale pastei vitrice punând în evidență, în mod oarecum surprinzător, o legătură cu piese similare fabricate în vest, la Cologne – vezi T. Stawianska, *Technological analysis of cut glasses from Central and Eastern Europe from the Roman Period*, în *Bulletin AIHV*, 12, 1991, p. 143 și urm.

²⁶⁶ Fragmentul de pahar decorat cu fațete hexagonale, asemănător ca formă și decor exemplarului de la Poiana, a apărut în urma săpăturilor din interiorul Turnului 8, împreună cu material ceramic și vitric datat în primele două secole ale erei creștine.

BEROE (Piatra Frecăței, com. Ostrov, jud. Tulcea)

2. Nr. inv. 968. Cupă decorată cu „picături” albastre (fig. 1/2).

Contextul descoperirii: necropolă, mormântul A 433.

Descriere: Sticlă de culoare verzuie, decorată cu picături de culoare albastru închis. Vas aproape complet, restaurat. Formă hemisferică, cu diametrul gurii mare, buza ușor evazată și fundul aplatizat. Pe mijlocul corpului, apar motive decorative în relief, compuse din „picături” albastre.

Tehnică: suflare liberă și decorație cu bobite de culoare albastră aplicate la cald.

Dimensiuni: Hp – 9,1 cm; Dg – 10,7/11 cm.

Datare: în context, secolul al IV-lea p. Chr.

Tipologie: Isings, tip 96; Morin Jean forma 73; Antonaras, tip 12.

Publicație: Petre 1987, 22, pl. 41, fig.57/c.

3. Nr. inv. 962. Unguentariu ornamentat cu alveole și cute (fig. 1/3).

Contextul descoperirii: necunoscut.

Descriere: Sticlă de culoare verzuie, cu peliculă de irizație maronie. Vas aproape complet, restaurat. Pe corpul bombat, e aplicat un decor format din patru depresiuni, fapt ce îi conferă vasului un aspect asimetric. Gâtul este scurt, iar buza este răsfrântă spre exterior.

Tehnică: suflare liberă și decorare prin aplicare de presiune asupra pereților vasului, la cald.

Dimensiuni: H – 6 cm; Dg – 3,1/3,22 cm; Dmax – 4,6 cm.

Datare: secolul al IV-lea p. Chr.

Tipologie: Rütli, AR 147.2; Trier, 78 ; Antonaras, tip141; Bucovală, tip XLIV.

Piesă inedită.

4. Nr. inv. 964. Unguentariu cu corpul fusiform și bulb la mijloc (fig. 1/4).

Contextul descoperirii: necropolă, mormântul C 44.

Descriere: Sticlă de culoare verzuie, cu irizații mov-roz și verzui-gălbui. Vas aproape complet, restaurat. Lipsește un fragment din bază. Corpul, fusiform, se îngustează ușor spre extremități; la mijloc prezintă un „bulb” proeminent. Buza este asimetrică și evazată spre exterior.

Tehnică: suflare liberă.

Dimensiuni: H – 15,3 cm; Dg – 1,8 cm; Dmax. – 3,25 cm.

Datare: în context, secolul al IV-lea p. Chr.

Tipologie: Isings, tip 105; Jean Morin, forma 32; di Tomasso, tip 57; Trier 85.

Publicație: Petre 1987, 42, pl. 79, fig. 115/b.

ENISALA (com. Sarichioi, jud. Tulcea)

5. Nr. inv. 13357. Pateră (*trulla*) (fig. 1/5).

Contextul descoperirii: necropolă, urnă funerară, mormântul XXIX.

Descriere: Sticlă de culoare verde-albăstruie, slab irizată violaceu. Vasul este incomplet, pe circumferința gurii păstrându-se atașul unui mâner orizontal. Corpul vasului este adânc, cu pereți drepți și buza evazată spre exterior. Fundul este prevăzut cu picior inelar, scund.

Tehnică: suflare liberă și prelucrare la cald.

Dimensiuni: H – 5,3/5,8 cm; Dg – 10,52/11 cm; Db – 5,7 cm.

Datare: în context, a doua jumătate a secolului I p. Chr.

Tipologie: Isings, tip 75 b; Antonaras, tip 40; Morin Jean, forma 136; Bucovală, tip VIII.

Publicație: Mănușu-Adameșteanu 1984, 35–36, pl. VII.

NICULIȚEL – BĂDILA (com. Niculițel, jud. Tulcea)

6. Nr. inv. 750. Sticlă cu corpul în formă de bulb (fig. 1/6).

Contextul descoperirii: mormânt de înhumare, în sarcofag.

Descriere: Sticlă groasă, de culoare verde, slab irizată verzui-violaceu. Corpul, sferic, turtit, reprezintă aproximativ jumătate din înălțimea vasului. Gâtul e cilindric, scurt și gros, terminat cu o buză puternic răsfrântă spre exterior.

Tehnică: suflare liberă.

Dimensiuni: H – 17,2 cm; Dg – 8,15/8,2 cm; Db – 14,7 cm.

Datare: în context, cu monedă de la Antoninus Pius.

Tipologie: Vessberg, tip A Ia1; Isings, tip 16; Trier 84.

Publicație: Simion 1977, 125–126, pl. VIII/1.

7. Nr. inv. 749. Borcan cu corpul în formă de sac (fig.1/7).

Contextul descoperirii: mormânt de înhumatie, în sarcofag.

Descriere: Sticlă de culoare verzuie, complet restaurată. Corpul, conic, cu pereții ușor bombați, se îngustează spre partea superioară. Piciorul e inelar, scund și buza ușor evazată. Sub buză prezintă o decorație caracteristică forme, cu filament de sticlă aplicat la cald.

Tehnică: suflare liberă și prelucrare la cald.

Dimensiuni: H – 6,7/7 cm (piesa e ușor asimetrică); Dg – 6,8 cm; Db – 3,3 cm.

Datare: în context, cu monedă de la Antoninus Pius.

Tipologie: Vessberg, tip B I; Trier 65; Lancel, forma 20 b; Karanis A1b.

Publicație: Simion 1977, 125–126, pl. VIII/3.

8. Nr. inv. 748. Unguentariu cu corpul în formă de clopot, larg și înalt (fig. 1/8).

Contextul descoperirii: mormânt de înhumatie, în sarcofag.

Descriere: Sticlă incoloră, cu ușoare nuanțe de verzui, slab irizat argintiu. Vas complet, restaurat. Corpul, în formă de clopot, reprezintă aproximativ o treime din înălțimea vasului, gâtul e cilindric, înalt, iar buza răsfrântă spre exterior.

Tehnică: suflare liberă.

Dimensiuni: H – 17,4 cm; Dg – 4,1 cm; Dmax. – 10,1 cm.

Datare: în context, cu monedă de la Antoninus Pius.

Tipologie: di Tomasso, tip 53; Antonaras, tip 47; Calvi, tip Cγ1; Bucovală, tip XLV–d.

Publicație: Simion 1977, 126, pl. VIII/4.

NOVIODUNUM (Isaccea, jud. Tulcea)

9. Nr. inv. 26745. Unguentariu tip candelă, cu corpul conic și gâtul cilindric, înalt și subțire (fig. 2/9).

Contextul descoperirii: necropolă, zona A, movila II, mormântul 12.

Descriere: Sticlă aproape transparentă, cu irizații verzui și mov. Piesă completă, nerestaurată. Corpul scurt, de formă conică, se continuă cu un gât lung și subțire, evazat ușor la partea superioară și terminat cu o buză răsfrântă spre exterior.

Tehnică: suflare liberă.

Dimensiuni: H – 11,4 cm; Dg – 2,1 cm; Db – 3,7 cm.

Datare: context general, a doua jumătate a secolului I – începutul secolului al III-lea p. Chr.

Tipologie: Isings, tip 82 b1; di Tomasso, tip 48; Rütli, AR 135; Trier 73.

Piesă inedită.

10. Nr. inv. 26748. Unguentariu tip candelă, cu corpul conic și gâtul cilindric, înalt și subțire (fig. 2/10)

Contextul descoperirii: necropolă, zona A, movila II, mormântul 12.

Descriere: Sticlă aproape transparentă, cu ușoare irizații mov. Piesă completă, nerestaurată. Corpul, de formă conică, este ușor diferit de precedentul, datorită faldării ușoare a pereților. Gâtul lung, de formă cilindrică, se termină cu o buză răsfrântă spre exterior.

Tehnică: suflare liberă.

Dimensiuni: H – 14,7/14,8 cm; Dg – 2,7/2,85 cm; Db – 5,4/5,45 cm.

Datare: context general, a doua jumătate a secolului I – începutul secolului al III-lea p. Chr.

Tipologie: Isings, tip 82 b1; di Tomasso, tip 48; Rutti, AR 135; Trier 73.

Publicație: Simion 1984, 77, pl. XI/6.

11. Nr. inv. 26746. Unguentariu tip candelă, cu corpul conic și gâtul cilindric, înalt și subțire (fig. 2/11).

Contextul descoperirii: necropolă, zona A, movila II, mormântul 12.

Descriere: Sticlă de culoare verzuie, cu uşoare irizații mov. Piesă completă, nerestaurată. Corpul, de formă conică, se continuă cu un gât lung și subțire și o buză răsfrântă spre exterior.

Tehnică: suflare liberă.

Dimensiuni: H – 12,6 cm; Dg – 2 cm; Db – 3,8 cm.

Datare: context general, a doua jumătate a secolului I – începutul secolului al III-lea p. Chr.

Tipologie: Isings, tip 82 b1; di Tomasso, tip 48; Rutti, AR 135; Trier 73.

Publicație: Simion 1984, 77, pl. XI/8.

12. Nr. inv. 26747. Unguentariu tip candelă, cu corpul conic și gâtul cilindric înalt și subțire (fig. 2/12).

Contextul descoperirii: necropolă, zona A, movila II, mormântul 12.

Descriere: Sticlă de culoare verzuie, cu slabe urme de irizare multicoloră. Piesă completă, nerestaurată. Corpul, de formă conică, se continuă cu un gât lung și subțire, ușor evazat și o buză răsfrântă spre exterior.

Tehnică: suflare liberă.

Dimensiuni: H – 11,1 cm; Dg – 2 cm; Db – 3,5 cm.

Datare: context general, a doua jumătate a secolului I – începutul secolului al III-lea p. Chr.

Tipologie: Isings, tip 82 b1; di Tomasso, tip 48; Rutti, AR 135; Trier 73.

Publicație: Simion 1984, 77, pl. XI/5.

13. Nr. inv. 29849. Vas cu corpul globular, gâtul cilindric, scurt și gura pâlnie (fig. 2/13).

Contextul descoperirii: necropolă (descoperit în 1982).

Descriere: Sticlă de culoare verzuie, neirizată. Vasul este complet, restaurat. Corpul globular, bombat în zona centrală și ușor applatizat la capete, se continuă cu un gât cilindric scurt și o buză nefinisată, în formă de pâlnie.

Tehnică: suflare liberă.

Dimensiuni: H – 15,7 cm; Dg – 5,2/5,4 cm; Dmax – 9,8 cm.

Datare: prin analogie, secolul al II-lea și începutul secolului al III-lea p. Chr.

Tipologie: Isings, tip 92; Bucovală, tip XXV.

Piesă inedită.

14. Nr. inv. 43510. Vas cu corpul globular și gâtul în formă de pâlnie (fig. 2/14).

Contextul descoperirii: necropolă, Movila Popii (XXX), mormântul 2.

Descriere: Sticlă de culoare verzuie, cu urme de irizare aurii. Vas fragmentar. Se păstrează numai gâtul și o parte din corpul globular. Similar cu nr. 6, cu uşoare diferențe în ceea ce privește forma gâtului.

Tehnică: suflare liberă

Dimensiuni: H – 17,5 cm; Dmax – 10,5 cm.

Datare: în context, secolul al II-lea p. Chr.

Tipologie: Isings, tipul 92; Bucovală, tip XXV.

Publicație: Simion 1994–1995, 125, fig. 6/b.

15. Nr. inv. 43512. Unguentariu cu corpul în formă de clopot, scund și înalt, cu delimitare între gât și corp (fig. 3/15)

Contextul descoperirii: necropolă, Movila Popii (XXX), mormânt principal de inhumatie, în sarcofag.

Descriere: Sticlă transparentă, de bună calitate. Vas complet, restaurat. Corpul, piriform, înalt, este delimitat, printr-o constricție, de gât. Buza este răsfrântă spre exterior.

Tehnică: suflare liberă.

Dimensiuni: H – 17,7/17,8 cm; Dg – 4 cm; Db – 6,4 cm.

Datare: în context, cu monedă de la Faustina Iunior.

Tipologie: di Tomasso, tip 75; Antonaras, tip 48.

Publicație: Simion 1994–1995, 124, fig. 6/c.

16. Nr. inv. 26744. Unguentariu cu corpul conic și gâtul cilindric, cu delimitare între gât și corp (fig. 3/16).

Contextul descoperirii: necropolă, zona A, movila II, mormântul 16.

Descriere: Sticlă de culoare verde, ușor irizată violaceu. Pe corp și pe gât prezintă o peliculă aurie. Corpul, de formă conică, ușor rotunjit spre bază, este delimitat de gât. Buza este răsfrântă spre exterior.

Tehnică: suflare liberă.

Dimensiuni: H – 11,4 cm; Dg – 2,9 cm; Db – 5,4 cm.

Datare: context general, a doua jumătate a secolului I – începutul secolului al III-lea p. Chr.

Tipologie: Isings, tip 28 a/b; di Tomasso, tip 42; Calvi, tip Ca1b.

Publicație: Simion 1984, 77, pl. XI/7.

17. Nr. inv. 43511. Cupă decorată cu motive hexagonale, tip fagure de miere (Wabenmuster) (fig. 3/17).

Contextul descoperirii: necropolă, Movila Popii (XXX), mormântul 2.

Descriere: Sticlă alburie, cu ușoare urme de irizare. Corpul, ușor bombat, este decorat cu motive hexagonale alungite, de forma fagurelui de miere. Suprafața centrală, decorată, este separată de buza și de talpa ușor evazată, prin două borduri în relief, caracteristice acestor tipuri de vase.

Tehnică: turnare în tipar și decorare prin tăiere.

Dimensiuni: H – 13,5 cm; Dg – 10,5/10,7 cm; Dmax. – 12,8 cm; Db – 6,1 cm.

Datare: în context, secolul al II-lea p. Chr.

Tipologie: Begram tip D.

Publicație: Simion 1994–1995, 125, fig. 6/a.

POȘTA (com. Frecăței, jud.Tulcea)

18. Nr. inv. 45100 – corpul; 45098 – baza. Unguentariu cu corpul în formă de clopot, larg și înalt (fig. 3/18).

Contextul descoperirii: necropolă, șanț conductă, m 3 (mormânt de incinerare, în „sarcofag” din țigle).

Descriere: Sticlă alburie-verzuie, neirizată. Vasul este incomplet, fundul fiind inițial inventariat separat, ca piesă distinctă. Corpul, în formă de clopot larg și înalt, e delimitat de gâtul cilindric și înalt, printr-o constricție puternică. Buza este ușor evazată și răsfrântă spre exterior, iar fundul concav.

Tehnică: suflare liberă.

Dimensiuni: H – 15,1 cm; Dg – 2,45 cm; Db – 6,4 cm.

Datare: în context, cu monedă de la Nero.

Tipologie: di Tomasso, tip 53; Antonaras, tip 47; Calvi, tip Cγ1; Bucovală, tip XLV–d.

Piesă inedită.

TROESMIS (com. Turcoaia, jud.Tulcea)

19. Nr. inv. 4207. Unguentariu tip candelă, cu corpul conic și gâtul cilindric, înalt și subțire (fig. 3/19).

Contextul descoperirii: așezare, C 2, N 3.

Descriere: Sticlă de culoare verzuie, cu ușoare urme de irizare violaceu-albăstrui. Vas incomplet. Lipsește partea superioară a gâtului și buza. Corpul, conic, scund, ușor evazat spre bază, se continuă cu un gât cilindric, înalt și subțire.

Tehnică: suflare liberă.

Dimensiuni: Hp – 10 cm; Db – 4/4,05 cm.

Datare: prin analogie, secolele I–II p. Chr.

Tipologie: Isings, tip 82 b1; di Tomasso, tip 48; Rütli, AR 135; Trier 73.

Piesă inedită.

Fig. 1.1 – unguentariu, Argamum; 2–4 – cupă și unguentarii, Beroe; 5 – pateră, Enisala;
6–8 – sticlă, borcan și unguentariu, Niculițel – Bădila.

9

10

11

12

13

14

Fig. 2. 9–14 – unguentarii și vase globulare, Noviodunum.

15

16

18

17

19

Fig. 3. 15–17 – unguentarii și cupă, Noviodunum; 18 – unguentariu, Poșta; 19 – unguentariu, Troesmis.

Fig. 4 – Harta Dobrogei romane cu așezările menționate în text.

ROMAN AND ROMAN-BYZANTINE GLASS VESSELS DISCOVERED
IN NORTHERN DOBROUDJA

SUMMARY

Being extremely fragile, glass vessels represent quite rare finds in the archaeological sites of the Roman and Roman-Byzantine periods. However, many artifacts of this type entered the collection of ICEM Tulcea over the years. Almost all of those vessels, whose context of discovery is known, come from cemeteries of Northern Dobrogea (Tulcea County) – Argamum, Beroe, Enisala, Niculițel, Noviodunum, Poșta or Troesmis, being a part of grave inventories. In the present study we aim to present all the glassware of the above-mentioned collection. Although more than half of the vessels are already published, we found it necessary to resume the discussion on sites of discovery, due to the scarcity of information in that respect. The pieces are extremely varied from the typological point of view; prevailing in number are, as expected, the *unguentaria*. Among those, there are numerous *unguentaria* of the candlestick-type, with short conical bodies, high cylindrical necks and the rim turned outwards (5 ex.). Also worth mentioning are the large bell-shaped *unguentaria* (2 ex.), very well represented in Dobroudja, or the conical *unguentaria* with the body separated from the neck by a slight constriction. For the Late Roman period, very common are the fusiform *unguentaria* and the flasks decorated with indents. The glass *unguentarium* with a high tubular foot, coming from *Argamum* (Jurilovca, Tulcea County), is a very interesting and rare piece. In regard to table ware, that category is well represented by cups, beakers, bottles, and even a *trulla*, used for libations during religious ceremonies. Notable is a beaker from *Noviodunum* (Isaccea-jud. Tulcea), No. 17, decorated on the outside with a honeycomb pattern. Most of our vessels show good analogies with the vitreous material found in the Balkan-Danubian area, a fact that indicates a relative uniformity in the distribution of such pieces, but also a possible local production. Although many glass vessels have been already published in various archaeological reports, we found it necessary to resume the discussion in a broader perspective

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. 1 – *Unguentarium* from Argamum; 2–4 – Cup and *unguentaria* from Beroe; 5 – *Trulla* from Enisala; 6–8 – Bottle, Jar and *unguentarium* from Niculițel – Bădila.

Fig. 2. 9–14 – *Unguentaria* and Globular vessels from Noviodunum.

Fig. 3. 15–17 – *Unguentaria* and Cup from Noviodunum; 18 – *Unguentarium* from Poșta; 19 – *unguentarium* from Troesmis.

Fig. 4 – Map of Roman Dobrudja, with the settlements mentioned in the text.